

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелзэн

Төрзэн чериниң төлөптиг оглу

СЕРГЕЙ ШОЙГУ РОССИЯНЫҢ ЧАЗААНГА ОН ЧЕДИ ЧЫЛ АЖЫЛДААН

Сергей Күжүгетович 1955 чылдың май 21-де Чөөн-Хемчиктин Чадаана хоорайга төрүттүнген. Ол «Ада-чуртунун мурнунга ачы-хавыяазы дээш» орденниң III черге-зи-биле шаңнаткан, Россияның алдарлыг камгалакчызы хүндүлүг аттыг. Өг-бүлелиг, ийи кыстыг, оол, кыс ийи уйнукут.

Чазакта берге болгаш хары-салгалыг ажылы-биле чергелештир Тываның төөгүзүнүн дугайында «Урянхайлар. Тыва дептер» деп чеди томнуг антологияны (аңгы-аңгы авторларның шилиттинген чогаалдарының чыындызы) чырыкче үндүрер улуг хемчээлдиг ажылды ачазы Күжүгет Сереевич-биле кады кылган.

Сергей Күжүгетович Россияның социал экономиказын бурунгаар хөгжүдеринге, чурттакчы чоннун амыдырал-чуртталгазын экижидеринге улуг үлүн кириген Төрзэн чуртунун, төрөл чонунун ат-алдарлыг оолдарының бирээзи.

Чадаананың Үстүү-Хүрээзин катап тудуп эгелзээринин тудуг шөлүнүн ажыдышыкыны май 23-

Россияның Президентизи Дмитрий Медведевтиң саналы-биле Күрүнэ Думазы РФ-тиң Чазаның Даргазынга Владимир Путинни май 8-те бадылаан. Чазак Даргазы май 12-де РФ-тиң Чазаның кежигүннерин томуйлаан, ынчанга Россияның чаа Чазак тургустунган, оларның аразында чаа-даа, мурнунда ажылдап-даа турганнар бар, Россияның Чазанга эңне хөй 17 чыл ажылдаан сайыт бистиги

чаңгыс чер-чуртууус Сергей Күжүгетович Шойгу болуп турар. Ол 22 катап РФ-тиң Онза байдалдар сайыдынга томуйлаттырган. Бо хире хөй чылдарның иштинде Чазакка Сергей Шойгу ажылдап келгеш, онза оваарымчалыг болгаш билдиги политик дээрзин көргүскен. Ол «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының удуртукчуларының бирээзи, Россияның Маадыры, армия генералы.

те 10 шакта болур. Оон ажыдышкынының езулалыга киржири-биле Россияның Онза байдалдар яамызының сайыды Сергей Шойгу чедип келир. Сергей Күжүгетович төрүттүнген черинге Үстүү-Хүрээни катап тударынга сонугалдыын илереткеш, Пор-Бажың фондузунун хөреңгизин ону тударынга кириштирерин шиитпирлээн, ынчанга фондунун төлээлери хүрээни тудуп эгелзээринин белеткел ажылдарында амгы үеде кирип турарлар. Үстүү-Хүрээни катап тудары улусчу тудуг болур, аңаа бүгү кожууннарның чурттакчы чону бүгү талазы-биле халаска дузаны чедирер, деткимчени көргүзер күзелин илередип турарлар. Хүрээни катап тударының ажыл-чорудулгазын Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол баштаан республика комиссиясы удуртуп турар. Ында тудуг шөлүн белеткээр ажылдар доостур чоокшулаан.

Сураглыг чаңгыс чер-чуртууус Сергей Күжүгетовичинин деткимчезинин ачызында Үстүү-Хүрээни катап тудуп алырының бүгү аргалары бар болу берген.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

Тываның аалчылары

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чалааны-биле Моолдун Убса-Нур аймааның Аймак Хуралының даргазы дээрги Д.Батсайхан удурткан делегация Тывада чедип келген.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол Моолдун Убса-Нур аймааның Аймак Хуралының даргазы дээрги Д.Батсайханны, делегацияның кежигүннерин, Кызыл хоорайда Моолдун Чингине консулу Ч.Сумаахүүнү май 20-де хүлээп алган.

Шолбан Кара-оол моол аалчыларга байыры чедиргеш, Убса-Нур аймактың делегациязының республикага келгени база бо ужуражылга ийи таланың аразында моон соңгаар социал-экономика харылзааларны калбартырынга, кады ажылдажылганы экижидеринге улуг салдарны чедирерин демдеглээн.

Дээрги Д.Батсайхан байыры чедиргени дээш өөрүп четтиргенин илереткеш, аймак делегациязының ажыл-чорудулгазы ТР-ниң Чазаның Даргазы-биле ужуражылгадан эгелзэни хөйүнү чугаалап турарын айтыпкан.

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чалалгазын хүлээп алгаш, чедип келгени дээш аймактың парламентиинин удуртукчуларга өөрүп четтиргенин Хонук-оол Монгуш чугаалааш, Убса-Нур аймак-биле Тываның аразында социал-экономика харылзаалар турум, кады ажылдажылга хөгжүп турарын, бо чугула херекти чогумчударынга Кызыл хоорайда Моолдун Чингине консулу кол рольду ойнап келгенин айтыпкан.

Шолбан Кара-оол Убса-Нур

УБСА-НУР АЙМАК-БИЛЕ ХАРЫЛЗАА КАЛВАРАР

аймак биле Тыва Республиканың аразында садыг-экономика, эртем-техника болгаш культура талазы-биле харылзаалары чыл келген тудум-на калбарып, кады ажылдажылга экижип турарын чугаазында демдеглээш, бо ажыл-херекти чедишкенин уламчылаары-биле Эрзинге, Хандагайтыга, Убса-Нур аймаанга эрттирер хемчеглерге доктааган. Олар күрүнелер, кижилер аразында эп-найыралды быжыглаарынга, хамааты ниитилелди тургузарынга салдарны чедирер. Кызыл—Курагино аразында демир-орукту тударының төлөвилелиниң паспортун бадылаанын, демир-орукту тударының дугуржулгазын күрүнэ болгаш хуу кижилер-биле

чарганын, бо улуг ажылды кылырынга күрүнөдөн 49 миллиард рубльди бергенин, ол хире түннүг акшаны инвесторлар бээрин, демир-орукту Моолдун барыин талазынче уламчылап тударының айтырыын өөренип көрүп турарын ол дыңнаткан. Оон аңгыда Хандагайты—Ак-Довурак—Абаза аразының автооорун федералдыг ужуражылга боттанырга Убса-Нур аймак-биле экономика-тиг кады ажылдажылга улам экижири. Аймактың көдээ ажыл-агый продуктуларын болбаазырадыр биче бүдүрүлгелеринин ажылының

арга-дуржулгазын, малчыннарның коданнарын электрижидип турарын сонуграп, оларның арга-дуржулганы ажылгаар, баят уксаалыг соокка, изиге шыдамык 15 муң хойну садап алыр хемчеглерни ап турарын, ол кайы-даа талага ажыктыг болурун Чазак Даргазы чугаалаан.

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүтпейн тургаш, экономиканы сайзырадыры берге болурун Шолбан Кара-оол демдеглээш, мал болгаш чер ажылынче Чазак улуг кичээнгейни угландырганын моол делегация кежигүннеринге дыңнаткаш, Моолдун Убса-Нур аймак биле Тыва Республиканың аразында садыг-экономика, эртем-техника, культура харылзаалары улам калбарырынга, быжыгарынга быжыг бүзүрелин илереткен.

Дээрги Д.Батсайхан сөс алгаш, Тывада чаартылгалар көдээ ажыл-агыйда, Кызыл хоорайда сөөлгү үеде болганын эскерип көргенин чугаалааш, ол Чазактың кылып турар ажылының түннели дээрзин айтыпкан. Оон аңгыда Моолда, Убса-Нур аймакта чаартылгаларны, ажыл-херектерни ужуражылганы киржикчилеринге таныштырган. Убса-Нур аймак биле Тыва Республиканың аразында харылзаалар калбарып, экономика харылзаалар боттанырга экижип ораарын, ону моон соңгаар улам хөгжүдөр хемчеглерге доктааган. Аймак баят уксаалыг хойларны Тывага бээр аргазы бар, Моолдун өске аймактарында

ол ховар, оон орнунга чугула хереклеттинип турар симменталь уксаалыг инектерни ап болурун дыңнаткаш, мындыг арга-биле бот-боттарында дузалажыры кайы-даа талага ажыктыгын ол чугаалаан. Ийи таланың сырый харылзаалыг экономика харылдажылгазы оларның социал экономиказын хөгжүдеринге, чурттакчы чоннун амыдыралын экижидеринге чугула чүүл болурун түннелинде айтыпкан.

Моолдун президентизи Н.Энхбаярның даасканы-биле Моолдун күрүнэ шаңналы — Моолдун тургустунганындан бээр 800 чылы юбилей медальды Моол-биле харылзааларны калбартырынга кириген ачы-хавыяазы дээш Шолбан Валерьевич Кара-оолга дээрги Д.Батсайхан тывыскан. Ол-ла медальды Хонук-оол Доржуевич Монгушка база тывыскан. Шаңнатканнар өөрүп четтиргенин илереткенер.

ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчылары Шолбан-оол Иргит, Сергей Тен, Чазак Даргазының оралакчызы Иван Чучев, Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу Алексей Бичелдей болгаш өске-даа Чазактың харысалгалыг ажылдакчылары, журналистер ужуражылгага киришкен.

Бо ужуражылга Тыва Республика биле Моолдун Убса-Нур аймааның аразында садыг-экономика, эртем-техника болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулганы амыдыралга боттандырырынга чугула базым болган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Ай-кыс Маспик-оолдун тырттырган чуруу.

ВИЧЕ ВИЗНЕС:

ШЫНЧЫ ЧОРУК.

СӨГЛЭЭН СӨВҮНГЕ ЭЭ ВОЛУРУ

База бир өөредилге чылы дооступ, ада-иелерни болгаш школа доозукчуларын кандыг мергежил шилип алырыл, кайнаар өөренип кирерил, каяа ажилдаарыл дээн чергелиг айтырылгар дүвүредип турар апарган дизе, чазыг эвес. Чыл санында 1000 хире дээди өөредилге черлериниң доозукчулары бистиң республикавысче чанып кээп турар. Оларның иштинден Москва хоорайның дээди өөредилге черин безин доозуп алгаш, ажил чок олурулары бар. Ам чуртта ортумак болгаш биче бизнести деткир талазы-биле доктаал-саавыларны хүлээп ап, эвээш эвес ажилдарны чорудуп турар. Доозукчулар аразынга айтырышкынны чорударымга, сайгарлыкчы болур мен дээн кижилер хөй болган. Республикада билдингир апарган сайгарлыкчыларның бирээзи Владимир Александрович Елсуковка ужуражып сайгарлыкчы мергежилди шилип алыр күзелдиглерге сүме кадарын диледим.

— «Юбилейный» автокомплексни каяа тургустунган ийик силер? Мындыг чергелиг ажил кылып эгелээрде, чүү херегил?

— 2004 чылда бо бүдүрүлгени ажыттымыс. Бир дугаарында, кандыг-даа ажилды сегирип алырда, күзел херек. Ийи дугаарында, эге капитал.

— Силерниң тургустунганыңардан бээр дыка-даа хөй эвес үе эрткен-дир. Бо бүдүрүлгени республикада билбес кижик чок дизе, хөөредиг болбас. Мындыг кыска хуусаа иштинде мынчаар хөгжүп, бут кырынга туруп эгелээн, чорууңар чогуңгур болган-дыр, аа.

— Бергедээшкннер турган: документ, чер айтырылгары

оларны таныштырып көрүңерем.

— Ийи ажы-төлдүг мен: кыстарым бирээзи 12, бичинизи 10 харлыг, өөм ишти база сайгарлыкчы.

— Олар өзүп келгеш, силерниң ажилыңар уламчылазын деп бодаар силер бе?

— Ийе-даа, чок-даа деп шыдавас мен. Чүгле оларны эки эртемге чедирип каарын кызар мен. Артканын боттары шилип алыр. Мен оларның шилилгезин кандыг-даа болур болза, деткир мен.

— Эде тургустунуушкун-биле кады сайгарлыкчы чорук эгелээн болгай. Шаанда оларны спекулянтылар дээш торгаар турду. Ам ол база бир хүндүлүг мергежилдериниң бирээзи апарды. Чамдык сайгарлыкчыларның хөгжүвейн, «бут кырынга туруп шыдавайн» барган чылдагааны чүде деп бодаар силер?

— Таварылга бүрүзү янзы-бүрү чылдагааннарлыг. Чамдыктары бо ажилдың бергезин көргөш, күрүне ажылынче шилчир берген. Чамдыктарыңа ол үе-чадада оларның амыдыраар аргазы турган чадавас. Чамдыктарыңа салым-чаянынга тааржыр албан-дужаалы сайгарлыкчы ажил чорудар эрге бербейн турар. Кым-бир кижик хөй акша холга тудупкаш, арагага сундуга берген дээш янзы-бүрү.

— Силерниң мынчаар хөгжүй бергениңерге кандыг мөзү-шынарыңар дуза болган деп бодаар силер?

— Ажилды эгелеп алгаш, эчизинге чедириксээр чаңым деп бодаар мен. А силер чүге мынча хөй сайгарлыкчылар аразындан мени шилип алганыңарны сонуургап болур бе?

— Чүге дээрме мен бодум хуумда, силерниң бо «Юбилейный» автокомплекс божудулга бажыңыңа, уруглар бажыңыңа деткикчилеп, телевизор-даа, соодукчу-даа берип турганыңар телевизордан көргөнимни сактыр-дыр мен. Оон ыңай бодаарымга, Үстүү-Хүрээ тудуунга база деткикчилеп турган-даа ышкаш силер? Сарыг шажын чүдүлгелиг силер бе?

— Ийе, ол тудугга деткикчилээн мен, ам-даа айтырып тургустуна берзе, дузалажыр мен. Чок, сарыг шажын чүдүлгелиг эвес мен, православ чүдүлгелиг мен. Мээң бодалым-биле кандыг-даа чоңу сүзүк кижизидер. Бүзүрел, чүдүлгө азы сүзүк чок кижилер — чүү-даа үнелевес кижилер-дир, ындыг кижилерге ыдык деп чүве

“Шын” солун — школа доозукчуларыңа

чок. Мен кайы-даа чүдүлгени хүндүлээр мен, ынчангаш сарыг шажын хүрээзи туттуна бээринге хензиг-даа болза, дузам каткан мен. Оон ыңай Тыва КУ студен-

гунуң чижилгезин ууп шыдавас. Билиг чок кижик амгы шагның техниктиг үезиниң негелдизинге дүүштүр канчаар ажилдаар боор.

— Кандыг мергежилдиг кижилер силерге ажилдап болурул?

— Автослесарь — ындыг мергежилге Кызылда (ПУ) өөредип турар, машина чуур кижилер, поварлар, сарыгжылар, бухгалтерлер дээн ышкаш мергежилдиг кижилерге ажилчы олуттары хандырып турар мен. (50 кижик ажилдап турар — авт.)

— Бүдүрүлгелерни моон улгаттыр алгыдып алыр бодап турар силер бе?

— Куш фабриказын катап тургузар ажилда хаара туттунган мен.

Ынчангаш ону дооспаан шаамда, өске планым чок. Чаңгыс черге турар болза, бизнестиң шөлүн алзыптар сен. Ынчангаш доозукчулардан сайгарлыкчы болур күзелдиг кижилер бар болза, деткип тур мен. Эки билиг, быжыг

Вөгүн Кызылга республиканың биче болаш ортумак бизнес сайгарлыкчыларының съездизи ажыттынар.

тилеринге база аныяктарга дузалаар сорулга-биле деткикчилеп турар мен.

— Сайгарлыкчы болурунга быжыг билиг херек бе азы быжыг хол херек бе?

— Бис сайгарлыкчылап эгелеп турувуста, сайгарлыкчы кижиге херек бүдүш амгы шагның сайгарлыкчыларындан ылгалдыг, чүге дээрме бо ажил-херек бистиң чуртка хөгжүп эгелээни-биле аңаа үндезилээн эрге-хоойлу база чаа ажилдап кылдынып, частырылгарны көрүп, эде кылдынып, чаар-

корум-чурум, шынчы болуруңарны күзээр-дир мен. Мергежил бүрүзү янзы-бүрү аажы-чаңның шынарларын негээр-даа болза, мээң адааным шынарлар кандыг-даа мергежилге херек чүүлдер-дир. Бир дугаарында, ол сагылганы күүседир болзуңарза, артканнары — амыдыралдың школазы-дыр. Чогуңгур чорук, күш-ажыл, эки харысгалалыг команда чедиишкннерге чедирер. Ону чедип алырда чүү херегин билир силер — чүгле кижизиг шынчы чорук, быжыг билиг.

тынып келген. Ынчангаш амгы шагның сайгарлыкчызы өске — шынчы, орус дылды эки билер, садып алыкчыларының бүзүрелин чаалап шыдаар: сөглээн сөзүңге ээ болуру албан, оон башка өске кижиден саттынып алыр апар, чижилге улуг болгай... Доозукчуларга чагыым: бодуңарның шилип алган орууңар кандыг-даа бол, кижизиг болуңар. Кандыг-даа быжыг билигилг кижик корум-чуруму багай, улус-биле ажилдап билбес болза, күш-ажыл рыно-

«Юбилейный» автокомплексниң ажилчынары меңээ ажилын көргүзөр дээш ийи машинаны халаска база чүп кааптылар. Оларның кызып турарын көргөш, удуртукчузунга оларның хамаарылгазының экизин, хүндүлээрин көргөш, Владимир Александрович чоруу чогуңгур, күш-ажылчы, харысгалалыг, демниг командалыг-дыр деп көрдүм. Ындыг-ла болзунам.

Айлаң ДАРЖАА
чугаалашкан.

Чазак Даргазының
ажыл-албаны

ВАРЫЫН КОЖУУННАРГА ЧОРААН

Тыва Республиканың Чазак-ның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың барыын кожууннарынга ийи хүн ажил-албанының аайы-биле сургакчылап чорааш, май 19-та ээп чанып келген.

Чазак Даргазы Чадаанага баргаш, Үстүү-Хүрээни катап тудуп эгелээр тудуг шөлүн ажыдарыңа белеткел ажилдары кайы хире чоруп турары-биле танышкан, тудуг ажилдары кылып турар организацияларның, бүдүрүлгелерниң төлээлери-биле ужурашкан. Суг, электри энергиязы-биле хандырткан, майгын хоорай-жыгажын кылган, хүрээже орутку кылып турар. Ак-Довурактың тудугжулары (бригадир Р.Шагаалаң) ийи ыяш өгүнү бирээзиниң септелгезин дооскан, оон иштики дерилгезин чаа технология-биле кылыры эгелээн.

Көдээ ажил-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле Бай-Тайга республиканың мурнакчы кожуунарының бирээзи. Шолбан Кара-оол аңаа чеде бергеш, «мунчу» малчын Ортаат Болат-мааның ажил-ижи-биле танышкан. Бай-Тайгада «мунчу» малчыннар болуп шыдаар кижилер хөй болуп турар.

Кызыл-Даг суурнуң чонар-даш сиилбирлээр кончук шевер чурттакчылары эде тургузуушкун үезинде сарыг шажын хүрээзин катап тудар талазы-биле республикага бирги эгелекчилер болган. Эрткен чүс чылдың 90 чылдарының эгезинде Көп-Сөөк хүрээзин улусчу арга-биле олар туткаш, ажыгалла кириген. Бөгүндө хүрээниң кескии, эмнээр лама, сугагыл шевер чурукчу Көгел Мижиттевич Көгел болуп турар. Оон-биле Чазак Даргазы ужурашкан, хүрээни септел кылыры чугула болу берген. Шолбан Кара-оол 19 чүс чылдың төнчүзүндө, Богда-Кегээн Башкының Бай-Тайганың Көп-Сөөкке чораанынга тураскааткан тураскаал самбыраны кылырынга 30 муң рубльди, Тываның хоочун хүрээзин септээринге 200 муң рубльди бодунуң өг-бүлө бюджетинден бээр болган.

БАЙ-ТАЙГАНЫ ДАГААН

Авыралдыг ачы-буянның, ажай-буурул, байлактыг Бай-Тайганы дагырының езулалы май 19-та болуп эрткен.

Бай-Тайганың баарында ыдыктыг Чаа-Оваага ол хүн Тываның Камбы-ламазы Джамбел Лодай баштаан лама-башкылар, кожууннарның, хоорайларның чурттакчылары Бай-Тайганы дагыыр езулалга киржири-биле чыгып келген. Оларның аразынга Тыва Республиканың Чазак-оол Даргазы Шолбан Кара-оол, оон оралакчылары Анатолий Дамба-Хуурак, Иван Чучев болгаш өске-даа даргалар турган.

Тываның Камбы-ламазының удуртулгазы-биле чээрби ажыг лама-башкылар Ыдыктыг Бай-Тайганы дагырының езулалын эрттирген: мөргел номун номчаан, саң салган, сержим өргээн, авыралдыг тайгага чүдүп, тейлээн. Ол ышкаш чыылганнар бо езулалдарга киришкеннер.

Бай-Тайганы дагаан соонда, оон киржикчилери Көп-Сөөк хүрээзиниң шаанда турган чери Тейлерге чедип келгеш, мөге хүрежин, аът чарыжын сонуургап көргөнер. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол авыралдыг Бай-Тайганы дагырының езулалына киришкеннерге байыр чедирип чүве чугаалаан.

Бай-Тайганы дагырының езулалына киришкен деп херечилел бижикирни болгаш херек демдектерин Шолбан Кара-оолга, Анатолий Дамба-Хууракка, Иван Чучевке кожуунуң удуртукчулары байырлыг байдалга тывыскан.

Бистиң корр.

дээш... Ам-даа бергедээшкннер бар-дыр ийи. Үс-биле чаап каан ышкаш белен чүве каяа турар ийик.

— Школа доозукчуларын-дан сайгарлыкчы болур күзелдиг кижилерге чүүден эгелеп алырын сүмелеп көрүңерем?

— Ажилдың эгезинден эгелеп, бергелерни амзап көргөн кижик оон үезин, шынарын, кайы хире күш үнерин билер болур. Өске улус бодаарга, сайгарлыкчы ажил — акша-хөрөңги аразында тодуг чуртталга... А херек кырында өг-бүлөңге дыка берге — сен оларның-биле сагыш-сеткилин, оларның амыдыралында чүү болуп турарын чугаалажыр арга чок кылдыр турупкан чанып келир сен. Чамдыкта ай-неделязы-биле чоруп каар сен. Оон башка хөгжүлдө аайы-биле негелде улгадып турар: ону сагывас болза, дыка хөй садып алыкчыларны чидирип болур.

— Өг-бүлөңер дугайында чугаа үнүп келген болганда,

Мөңгүн-Тайгадан медээлер

Дүжүлгеде чаа кожуун чагырыкчызы

Май 16-да Мугур-Аксы суурнуң Култура бажыңың чаа сонгуктан Мөңгүн-Тайга кожуунуң чагырга даргазы Алексей Ооржак-ович Очур-оолдун дүжүлгеге олурар езулалы болуп эрткен.

«Мөңгүн-Тайга кожууну» деп муниципалдыг тургузгунун удуртукчузунга 2008 чылдың март айда болган сонгукта ол сонгукчуларның аразындан хөй үнү алган. Ол дугайында чалатканнарга кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Намы Шой-оол номчуп таныштырган. Чаа дарга Алексей Очур-оол индирге хүрэн тыва хептиг келгеш, Тыва Республиканың тугунуң адаанга кожуун Уставынга холун салгаш байырлыг даңгыракты берген. Хөй эвес сөстүг ол даңгырак езугаар: «Россия Федерациязының, Тыва Республиканың Үндезин хоойлуларынга даянып, чонумга шынчы, ак-сеткилдиг бараан болуп мен» дээн сөстөрү ол чугаалаан.

Чаа сонгуктан кожуун удуртукчузунга байыр чедирип: ТР-ниң Көдээ ажил-агый сайыды Вален-

тин Ендан, Өвүр биле Мөңгүн-Тайга кожууннарда ТР-ниң Чазааның бүрүн эргелиг төлээзи Борис Монгуш, «Мөген-Бүрен» унитарлыг бүдүрүлгениң удуртукчузу Өшкү-Саар Ооржак, Бай-Тайга кожуунуң чагырга даргазының оралакчызы Лидия Хертек, Каргы суму-зунуң баштыңы Андриян Шөмбүл, Тываның Композиторлар эвилелинин даргазы Амыр Хоюгбан, Чеди-Хөл кожуунуң чагырга даргазы Николай Дартай-оол база кожуунуң өске-даа удуртукчулары байыр чедирген. Байыр чедирген кижилер бүрүзү А.Очур-оолдун амыдыралчы болгаш ажил-агыйга дуржулгазынга бүзүрөп, республиканың эң ыраккы болгаш кадыг-дошкун агаар-бойдустуг кожуун сайзыралды алып деп идегелдин сөстөрүн чугаалап турдулар. Дүжүлгеде олуруп турар чаа чагырыкчының адазы — хөй чылдарда совет, партия ажилдарына ажилдап чораан, 84 харлыг Ооржак Очур-оол чаа чагырыкчы — оглу чонунга даянгаш, биче бүдүрүлгелерин ажадырын чагып, оон ажылы кончук нарын болгаш харысалгалыг дээрзин сагындырган.

Кожуунуң чаа удуртукчузу А.Очур-оол Тоолайлыг чурттуг

болгаш 2001 чылдан эгелеп кожуун чагыргазының оралакчызынга ажилдап турган, оон ажилгыр мөзү-шынарын барымдаалааш, чаңгыс чер-чурттуглары ол кожуунун сайзырадыр деп улуг бүзүрелди бергеннер.

Миллионер школа

Мугур-Аксы школазы эрткен чылын 70 харлаанын демдеглээн. Школа ол чылдарның дургузунда Тываның хөй санныг ат-сураглыг чогаалчыларын, композиторларын, эртемденнерин, журналистерин, күрүне ажилдакчыларын бодунуң эргининден үндүргөн.

Бөгүндө Мугур-Аксы школазы 700 ажыг өөреникчилиг, ында 75 башкы ажилдап турар. Бо чылын төрөэн школазын 75 он бирги классчылар, 71 тоскуклассчылар доозар. 2007 чылда школа «Өөредилге» национал төлөвилел талазы-биле Россияның Президентизиниң 1 миллион рубль түннүг шаңналын алган. Ынча хөй акша-биле компьютер клазын, лингафон системазын, география кабинетин, көргүзүг дериг-херекселдерин, тренажерларны, факультет бүрүзү компьютерлиг болу бергенин школа директору Дөрбет Харлыг-ооловна Салчак чоргаарал-биле

чугаалап турду. Директор боду шыырак турист, Мөңгүн-Тайга шыпшыныч безин үнүп каапкан. Май байырлардарында өөреникчилери-биле Шуйнун Дустуг-Хем аксынга чадаг чедип, республика туриадазынга киржи чораан. Өөреникчилери бирги черни алган. Школа музейинде экспонаттар көвүдеп турарын директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы Уран Михайловна Сүрүңмаа көргүстү. Бо школаның өөреникчилери «Сараадак-2008» республика мөөрейиниң тиилекчилери болганнар. Май 17-де доозукчуларның сөөлгү коңгазы байырлыгы-биле диңмиттелген.

Мугур-Аксында өшпес чырык

1970 чылдар төнчүзүндө безин Мугур-Аксы суур доктаамал чырык чок турган. Эрткен чылга чедир суурну чырыдып турган дизель-генераторлар эргижирзенин сандан үнгөн.

Ынчан, чыл төнчүзүндө ТР-ниң ынчангы энергетика сайыды Мерген Анай-оол «Волжский дизель» деп ийи дизель-генераторларны тургускаш, ажилдаткан.

Олар кайызы-даа 520 квт күчүлүг, дүн-хүн чокка ажилдап турар. Мугур-Аксында электри энергиязы

доктаамал чырыкты берип турар. Ынчалза-даа кечээки үеде электри тогу хөйү-биле ажыглаттынар болгаш дизельдер угбайн баар. Ол дугайында ында ажилдап турар моторист Александр Саая дараа-зында чүүлдерни чугаалап турар.

Чаа дизель-генераторларның кывар чүүл — солярка чарыгдары-ла кончук — хонукта 3 тонна чедип турар. Аразында быжыглаар черлеринден масло төктүрү аажок. Ону дыңзыдар дээрге, ээриилдерни пломбалап (таңмалап) каан болур — дээп болбас. Хевир, бо дизель-генераторлар шылгалдаларны эртип турар. Дизельдиг станцияда 12 кижилер бар. Мастер Омак Байыр-оол. Олар Кызылда К.Б.Сарыгларга удурткан «Тываэнергоремонт» КУБ-ка хамааржыр. Ап турар шалыңының аайы тывылбас. Бешки разрядтың моторизинге айда 1 муң рубль аванс берип каар, ол-ла. Ол чээп алган чем өрттэнче дораан кире бээр.

Өвүрнүң Саглыдан чагылар таварыштыр электри шугумун тургускаш, бо-даа суурну, Мөген-Бүренни-даа чырыткан болза, чогулчалыг турбаан бе деп чарыгдап турар хөй солярканы бодап, электрилиг чырыктын ээлери чугаалайдырлар.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

«Үстүү-Хүрээ» тудуун катап тудуп эгелээн ажил-иш кидин түлүк чоруп турар деп радио-сеткүүлден дыңназымза-даа, чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргөни дээр деп бодааш, Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелиниң ажилдакчылары Үстүү-Хүрээде субурган долгандыр өңнүг плиткалар салыр дээнин бо агентилелде килдис эргелекчизи Чечек Валериановна Артнадан дыңнааш, улуг-хүнде, май 18-те эдерип чеде бердим.

Чадаанадан Бажың-Алаак уунче эзпекш, «Үстүү-Хүрээ» деп каан орук айтыкчызындан эзпекш, улуг күштүг машиналар, тракторлар ажилдап турарын көргөш, ажил мында хайнып турар-дыр деп билдим. Орук дургаар кожууннараа үлөп кааны орук кезиндээ айтып база каан болду. Үстүү-Хүрээ девискээринге халдып кээривиске, тиккен өглер, майгыннар, тудугда ажилдаан кижилер ырактан-на көстүп келди. Бис субурганга чоокшуладыр доктаадымыс. Бо субурганны эрткен чылын Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелдин акшаландырышыкыны-биле тудуп, ажил чок хамаатыларны ону тударынга кириштирген бис деп, ТР-ниң Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелиниң директору Виталий Сергеевич Чаж-оол чугаалады.

Өңнүг тротуар плиткаларын кадак өңнеринге таарыштыр чыгыткан, чүгле көк өң чок болду деп, Чөөн-Хемчик кожуунуң Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төвүнүң даргазы Айдана Владимировна Ооржак ажил-херектин организастыг ажилдарын тайылбырлады. Бо буянныг ишке киржир-биле бо агентилелдин Каа-Хем (О.Д.Эртине), Улуг-Хем (В.С.Макал-оол), Сүт-Хөл (Д.А.Ховалыг), Барыын-Хемчик (А.С.Араптан), Бай-Тайга (К.И.Седип), Өвүр (В.К.Сат) кожууннарда төптериниң директорлары четкилеп келдилер.

В.С.Чаж-оол ажилдакчыларын баштап алгаш, хей-аът бедидер ыдыктыг баглаашка кадакты баглааш, өгбелеривистиң тейлеп чорааны хүрээзинге чөмүн дээжизин салып тейлээш, ажилдап кириптилер. Төптерниң ажилдакчылары чүгле боттары эвес, уйнуктарын, уругларын эдертип алган болгаш бо езулал ханы кижизидилге утка-шынарлыг болганын демдеглеп каары чугула деп көрдүм.

Төптерниң ажилдакчыларының аразында тудуг инженерин мергежилдиг кижилер (О.Д.Эртине) бар болганы — бо ажилды кылырынга уjur-дузалыг болган. Эрт-

кен чылын субурган тудуун дооскаш, бир метр хире долгандыр чаткан плиткаларны ам калбартыр. Эрги турган бордюрларны адыргаш, элезинни ургаш, дескилээш, плиткаларны салыр. Найысылалы-выстың кудумчуларында удаа-дараа салдынып турар тротуарларны кылып турда, топтап көргөн эвес, ылап шын хемчээп албас болза, нарын ажил деп билдим. Маңаа бичии чаштар Айда-Сай Сарыглар (5 хар), Эльдона Ондар (10 хар) үлүүн кириштирип, төгерик, крест хевирлиг плиткаларны дажыжып турганын көргөш, ажилдап турган нарын холу дыңзып, хей-аады көдүрүлбес арга чок.

Ажил кидин түлүк чоруп турда, ТР-ниң Камбы-ламазы келгеш, өөрүп четтиргенин илередип, силерниң кылган ижинер салгалдарыңарга тураскаал бооп артар деп чугаалааш, кижилер бүрүзүңе «Доктар билбес мөргүл» («Молитва, не

знающая преград») деп номну белекке берди.

Өске тудуг ажилдарын эргип тургаш, чунар-бажың тудуун хүрээ, субурганга чоок кылдыр туткан, ол дээрге хир-чамдан арыгланыр арыг эвес оран-сава-дыр, ынчангаш ол 500 метр черден чоок турбас уjurлуг дээрзин айтытты, оон ыңай «Үстүү-Хүрээ» фестивалын эрттирер сцена хүрээниң эжиниң аксында кылдынган. Аңаа чок болза, субурган, чок болза улуг эжик турар уjurлуг. Чүге дээрге хүрээниң аксы багай чер деп санаттынар, ону дуй сцена кылып болбас.

Бис база машинадан дүжүп келгеш, чаа тудуп турар бажыңга чеде бергеш, маңаа чүү турар дээривиске, чунар-бажың дээрге аайын тыппайн барган бис. Чараш өгнү хүрээден дуглай көзүлбес

кылдыр, субургандан 50-60 метр черде чунар-бажың тудуун кыла бергенинге таарзынмаан бис. «Дүүн эккеп кылып эгелээн бажыңдыр» — деп, Чөөн-Хемчикте төптүң бухгалтери Эльвира Ондар чугаалаарга, тудугчуларның шалыпкын ажилдап турарынга дыка өөрдүвүс, ынчалза-даа... Хөөкүйлерниң ол хире шалыпкын кылып турган ажылы... катап кылыр уjurга таварышкан. Игорь Дулуш кечээ дораан трактор-биле өскээр сөөртүп, эде кылыр бис деп аазаан. Өршээ хайыракан, оларның ол шүүдээшкени чиик-ле күүсеттинген болзун! Сценаның туружун база өскерттир болган...

Плиткалар салыр ажил кижилерниң ус-шеверин-даа, ажилга өөреничилерин-даа, бо ажилды кылып чорбаанын-даа, бар шаа-биле кылып шыдаар ажилынга дуза-

лаксаарын-даа, биче сеткилдин-даа, кажарын-даа, дузааргаан-даа көргүзүп турду. Хөглүг баштак чугаазы-биле коллегаларының ажилынга дөмөк-даа болуп турар кижилер бар болду. Ынчалза-даа ажилдан өде-халып дезиксээр кижилер турбады. Дем-биле кылган ажил оларның аразында ажил-херекчи хамаарылганы эш-хуу кылдыр чоокшулаштырып турду. Республиканың аңгы-аңгы булуңнарында ажилдап, Кызылга хуралдап таваржыр бо удуртукчуларның бот-боттары эки билчирин бо агентилел мындыг хевирлиг хемчеглерни эрттирип турар-дыр деп херечиледи. Каа-хемчилер Николай Салчак, Омак Эртине плитка салыр талазы-биле мергежээ, тускай маскалары безин бар, улуг-хемчилер Вячеслав Макалоол, Сайдаш Сарыглар, агентилелдин директору Виталий Чаж-оол, чолаачызы Орлан Оюн аар деңзилиг дескилекчилер, таңнылы Валериан Монгуш тап шын хемчээр, хөглүг-баштак чугаазы-биле хей-аът кириер Анатолий Араптан, элезин дажыкчылары От-Сүрүн Сат, Мерген Ондар, агентилелдин аксакалдары: Дамдынчал Ховалыг, Владимир Сат, Каң-оол Седип эдертип алган оолдары, төрелдери-биле ажилын кечээ 17 шакта дооскан. Оларның болгаш ТР-ниң Чазааның ажилдакчыларының мурнунга одага ажилдаан Мария Монгуш, Кежик-оол Монгуш, Галина Эрелчин изиг-ханны, дүлгенин эътти салып, чөмөргөн.

«Эки кылган ажил — элп читпес алдар». Бо кылган иш чүс-чүс чылдарда тураскаал бооп артар деп медереп билип, агентилелдин ажилдакчылары кады кылып бүдүргөн ажилындан улуг буянныг ишти кылганындан, коллегалары-биле хөөрежи чугаалаашканындан өөрүшкүлүг сеткил ханынышкынныг чаныпканнар. Даартагы ажил хүнү оларны манап турар болгай.

Айлаң ДАРЖАА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Үстүү-Хүрээ тудуунда БИЧИИ ЧАШТАРДАН УЛУГЛАРГА ЧЕДИР

Камбы-Лама-биле тураскаал чыгып.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республиканың девискээринге халдавырлыг аарыгларның тараарын баш бурунгаар болдурбас болгаш узуткаарының талазы-биле хемчеглерниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 4 чүүлүгө өскерилге кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 9-та чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 12-де № 1040 УХ-1 «Тыва Республиканың девискээринге халдавырлыг аарыгларның тараарын баш бурунгаар болдурбас болгаш узуткаарының талазы-биле хемчеглерниң дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың май 19-та; 2008 чылдың январь 31-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 4-кү чүүлүнүн 2-ги кезээнин он бирги абзазын күш чок деп санаар.

«Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның төлээлекчи органның депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2 чүүлүгө өскерилге кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 10-да чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2003 чылдың июль 10-да № 325 УХ-1 «Тыва Республикада муниципалдыг тургузугларның төлээлекчи органның депутаттарының соңгулдаларының дугайында» («Тувинская правда», 2003 чылдың август 1-де; 2004 чылдың декабрь 7-де; 2008 чылдың январь 25-те; «Шын», 2003 чылдың август 8-те; 2004 чылдың декабрь 25-те; 2008 чылдың январь 31-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2-ги чүүлүнүн 15-ки пунктузунга «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының» деп

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 696 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

сөстөрнү «муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының» деп сөстөр-биле солуп, өскерилгени кириер.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 699 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

«Күш-ажыл хоочуннарынга болгаш 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың майга чедир, ССРЭ-ниң түр када эжелеттирген девискээрлеринге ажилдаан үеден аңгыда, алды айдан эвээш эвес үеде тылга ажилдаан кижилерге, чок-ла болза Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде шыдамыккай ажылы дээш ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медалдары-биле шаңнаткан кижилерге социал деткимче хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 7 чүүлүгө өскерилгелер кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 9-та чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1159 УХ-1 «Күш-ажыл хоочуннарынга болгаш 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың майга чедир, ССРЭ-ниң түр када эжелеттирген девискээрлеринге ажилдаан үеден аңгыда, алды айдан эвээш эвес үеде тылга ажилдаан кижилерге, чок-ла болза Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде шыдамыккай ажылы дээш ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медалдары-биле шаңнаткан кижилерге социал деткимче хемчеглериниң дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың апрель 9-та; 2008 чылдың январь 31-де; «Шын», 2008 чылдың февраль 5-те) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 7-ги чүүлүгө дараазында өскерилгелерни кириер:

«Тыва Республикага өртке айыыл чок чорук дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 9-та чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1168 УХ-1 «Тыва Республикага өртке айыыл чок чорук дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 29-та; 2005 чылдың март 25-те, ноябрь 27-де; 2007 чылдың июнь 23-те; «Шын», 2005 чылдың ноябрь 17-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1-ги чүүлде:
а) он үш дугаар абзацта «, өрт өжүрерин организастаар талазы-биле комплекстиг хемчеглерниң кезээ болур» деп сөстөрнү ап кааптар;
б) дараазында уткалыг абзацты немээр:
«өрт камгалалының гарнизону – тодаргай девискээрде тургустунган, хүлээлгелеринге өрт айылының профилактиказы болгаш оларны өжүрери, а ол ышкаш озал-ондактан камгалал ажылдарын чорудары хамаарышкан эргелеп башкаар органның, кезектериниң болгаш

бирги абзацта «3-6 абзацтарда» деп сөстөрнү «3-6 болгаш 10 абзацтарда» деп сөстөр-биле солуп;

үшкү абзацка «, бо Хоойлу-биле көрдүнгөн таварылгалардан аңгыда,» деп сөстөрнү немээр.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 705 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

организацияларның, оларның кайы албан черинге онаажыры база өчү хевиринден хамаарылга чокка каттыжыышкыны;
өрттү өжүрерин организастаары — өрттүн айыылдыг байдалдарындан кижилерин болгаш эт-херегини камгалаарыңче, өрттерни узуткаарыңче база озал-ондактан камгалал ажылдарын чорударыңче уланган оперативтиг-техниктиг болгаш инженер-техниктиг хемчеглериниң (өртке айыыл чок чоруктуң эге хемчеглерин хандыраар талазы-биле хемчеглерден аңгыда) каттыжыышкыны.»;

2) 15-ки чүүлдүн сески абзазын «, а ол ыш-каш чурттакчы чонга өртке айыыл чок чоруктуң хемчеглериниң дугайында медээлээри» деп сөстөр-биле немээр;

3) 16-гы чүүлде:

а) бирги абзацты дараазында эдилге-биле бижиер:

«Көдээниң чурттакчылыг черлериниң кызыгаарларында өртке айыыл чок чоруктуң эге

хемчеглерин хандыраар талазы-биле суурлар-ның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органның бүрүн эргелеринге дараазында чүүлдер хамааржыр:

эки тураның өрттен камгалалын организастаарыңга, а ол ыш-каш өртке айыыл чок чоруктуң эге хемчеглерин хандыраар талазы-биле өске хевирлерге хамаатыларның киржилгезинге байдалдарны тургузары;

көдээниң чурттакчылыг черлеринде болгаш оларның чок-кавызында девискээрлерде турар даштыкы суг хандырылганың дөстөринден өрт өжүрер сорулгалар-биле сугну чылдың кайы-даа үезинде ап болурунун байдалдарын тургузары;

инити ажыгалдыг девискээрлерин өрттер өжүрериниң эге херекселдери-биле болгаш өртке удур дериг-херекселдер-биле ханды-рары;

өрт дугайында чурттакчыларга болгаш Тыва Республиканың өртке удур албанының кезектеринге чарлаарының талазы-биле хемчеглерин организастаары болгаш хүлээп алыры;

Тыва Республиканың өртке удур албанының кезектери келгиче чедир өрттү кызыгаарлаар болгаш кижилерни база эт-хөреңгини камгалаар талазы-биле хемчеглерни алыры;

өртке айыыл чок чорукту хандыраар талазы-биле хемчеглерни планнарга, схемаларга база суурларның болгаш хоорай округтарының хөгжүлдө программаларыңче кириери;

өртке айыыл чок чоруктуң хемчеглериниң дугайында чурттакчы чонга дындадыры-биле, оон иштинде чурттакчы чоннуң хуралдарын организастаар болгаш эртирериниң аргазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга

«Тыва Республиканың девискээринге орук шимчээшкннериниң айыыл чок чоруунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 9-та чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1109 УХ-1 «Тыва Республиканың девискээринге орук шимчээшкннериниң айыыл чок чоруунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың июнь 16-да; «Шын», 2007 чылдың июнь 5-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 9-ку чүүлдүн 2-ги кезээнде «септелге соонда болгаш ону ажылгап турган үезинде» деп сөстөрнү «оларны тудуп турда» деп сөстөр-биле, эргелелинде оруктар кирип турар күүсекчи эрге-чагырга органы» деп сөстөрнү

«Нотариат дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 5 база 26 чүүлдеринге өскерилгелер кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 9-та чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

1994 чылдың ноябрь 2-де № 149 «Нотариат дугайында» («Тувинская правда», 1995 чылдың январь 1-де; 1996 чылдың июль 10-да; 1998 чылдың октябрь 10-да; 2001 чылдың май 8-те, май 17-де, июнь 19-та; 2004 чылдың апрель 12-де, декабрь 31-де; 2006 чылдың апрель 20-де; 2007 чылдың июнь 28-те; 2008 чылдың январь 25-те; «Шын», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2006 чылдың апрель 20-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 5-ки чүүлдүн дөрткү кезээнин бирги домаан дараазында эдилге-биле бижиер: «Доозулган нотариалдыг ажыл-чорудулгалар дугайында справкаларны кеземче, хамааты азы административтиг херектерниң кылдынып турары-биле холбаштыр суд, прокуратура, истелге органның негелдези-биле, а ол ыш-каш хүлээп алган шиттирлер күүседир документи-биле боттандыраарының талазы-

«2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 10-да чүлдүз деп көргөн*

1 чүүл

2007 чылдың ноябрь 29-та № 488 УХ-11 «2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» («Тувинская правда», 2007 чылдың декабрь 13-те; «Шын», 2007 чылдың декабрь 20-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгени кириер:

1 база 18 дугаар Капсырылгалары дараазында эдилге-биле бижиер (кошкан).

органныңга деткимчени көргүзери;

өрт айыыл улгаткан таварылгада, өртке удур онзагай чурумну тургузары.

Хоорайның чурттакчылыг черлериниң кызыгаарларында өртке айыыл чок чоруктуң эге хемчеглерин хандыраар талазы-биле суурлар-ның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органның бүрүн эргелеринге дараазында чүүлдер хамааржыр:

эки тураның өрттен камгалалын организастаарыңга, а ол ыш-каш өртке айыыл чок чоруктуң эге хемчеглерин хандыраар талазы-биле өске хевирлерге хамаатыларның киржилгезинге байдалдарны тургузары;

өртке айыыл чок чорукту хандыраар талазы-биле хемчеглерни планнарга, схемаларга база суурларның болгаш хоорай округтарының хөгжүлдө программаларыңче кириери;

өртке айыыл чок чоруктуң хемчеглериниң дугайында чурттакчы чонга дындадыры-биле, оон иштинде чурттакчы чоннуң хуралдарын организастаар база эртирериниң аргазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органныңга деткимчени көргүзери;

өрт айыыл улгаткан таварылгада, өртке удур онзагай чурумну тургузары.»;

б) үшкү абзацты күш чок деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 711 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

«автомобиль оруктарын тударын боттандырып турар кижилер» деп сөстөр-биле солуп;

2) 22-ги чүүлдүн 3-кү кезээнде «күрүнениң чогуур өөредилге стандарттарының үндезининге» деп сөстөрнү ап кааптар;

3) 25-ки чүүлдүн 3-кү кезээнде «чогуур» деп сөстүн соонга «федералдыг» деп сөстү немээр.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 708 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

биле материалдарның кылдынып турары-биле холбаштыр суд приставтарының-күүседикчилериниң негелдези-биле бээр;

2) 26-гы чүүлдүн бирги кезээнин ийги домаян дараазында эдилге-биле бижиер: «Бадылаашкын болуп турда хууда практика-биле ажилдал турар нотариустар болуп турар нотариалдыг палатаның кежигүннери бадылаар эргелиг, а дузалакчылар болгаш нотариустуң стажерлары – чөвүлээр эргелиг болур.»

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 714 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

“2003-2010 чылдарда Тыва Республиканың аныяк өг-бүлелерин чурттаар оран-сава-биле хандыраарының дугайында” республиканың тускай сорулгалыг программазынче өскерилгелер кириериниң болгаш ону Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының сайгарылгазынче кириериниң дугайында

2008 чылдың февраль 9 № 62 Кызыл хоорай

2002-2010 чылдарда “Чурттаар оран-сава” федералдыг тускай программаны немелде хемчеглер-биле амыдыралга боттандыраары-биле Россия Федерациязының Чазаның 2005 чылдың декабрь 31-де үндүргөн №865 доктаалы-биле, “Чурттаар оран-сава” федералдыг тускай программанының иштинде “2002-2010 чылдарда аныяк өг-бүлелерге чурттаар оран-сава садып алыр субсидияларны бээриниң Дүрүмнерин доктаадырының дугайында” 2006 чылдың май 13-те үнген № 285 программаны, “Россия Федерациязының Чазаның аныяк өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраар хемчеглерни амыдыралга

боттандыраар актыларже өскерилгелерни кириериниң дугайында” 2007 чылдың август 11-де үнген № 510 доктаалы, “Россия Федерациязының аныяк өг-бүлелерин бажың-балгат-биле хандыраар хемчеглерни боттандыраарының Россия Федерациязының Чазаның актыларынче өскерилгелерни кириериниң дугайында” 2007 чылдың декабрь 29-та үнген № 979 доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2002 чылдың ноябрь 18-те № 102 ХП-1 доктаалы-биле бадылаттыг “Тыва Республикада аныяк өг-

бүлелерни 2003-2010 чылдарда чурттаар оран-сава-биле хандыраары” деп республика чергелиг тускай сорулгалыг программазынга кошкан өскерилгелерни Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының сайгарылгазынче кириер болгаш деткиер.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга ук айтырыгның

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың февраль 9-та үнген № 62 доктаалы-биле деткээн “Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни 2003-2010 чылдарда чурттаар оран-сава-биле хандыраарының” республика чергелиг тускай сорулгалыг программазынга өскерилгелер

Программаның паспортунда:

а) “программаны ажилдап кылырынга үндезин” деп турушка “2005 чылдың декабрь 31-де үнген Россия Федерациязының Чазаның “Чурттаар оран-сава” федералдыг тускай сорулгалыг программаны 2003-2010 чылдарда амыдыралга боттандыраарының немелде хемчеглериниң дугайында”; 2002-2010 чылдарда “Оран-сава” федералдыг тускай сорулгалыг программаны иштинде “Чурттаар оран-сава-

сайгарылгазынга Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының сайыды А.Г.Гришенкоку Тыва Республиканың Чазаның албан езузу-биле төлээзи кылдыр кирижин томуйлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 717 УХ-11

2008 чылдың апрель 21.

биле аныяк өг-бүлелерни хандыраары” програм-маны боттандыраары-биле аныяк өг-бүлелерге бажың-балгат садып алырынга субсидиялар бээриниң Дүрүмнерин доктаадырының дугайында” Россия Федерациязының Чазаның 2006 чылдың май 13-те үнген № 285 доктаалы;

б) “Күрүнениң программа чагыкчызы” деп турушту дараазында редакция-биле илередир: “Күрүнениң программа чагыкчызы – Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш комму-

нал ажил-агыйының яамызы;";

в) "Программаның чагыкчызы" деп турушту дараазында редакция-биле илередир;

"Программаның чагыкчызы – Тыва Республиканың Тулуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агыйының яамызы;";

г) "Программаның кол сорулгалары" деп турушту үшкү абзацта "республиканың социал-экономикалык болгаш бүдүрүкчү күш-шылдалын сайзырадырынга аныктарың сонуургалын бедидер байдалдарны тургузар, республиканың көдөз черлеринге аныктары турум-чудар" деп сөстөрнү үштүп кааптар;

д) "Программаның күүсекчилери" деп турушту дараазында редакция-биле илередир: "Программаның күүсекчилери – Тыва Республиканың Тулуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агыйының яамызы, тус черлериниң чагыргалары;";

е) "Программаның кемчээли болгаш ооң акшаландырышының үндэзини" деп сөстөрнү дараазында редакция-биле илередир:

"Программаның кемчээли болгаш ооң акшаландырышының үндэзини – Программаны амыдыралга боттандырып чорудар үезинде чурттаар оран-сава тударынга болгаш бажың-балгат садып алырынга акша-хөрөңгү: федералдыг бюджеттен – 284,3 млн. рубль; республиканың бюджеттен – 75,0 млн. рубль;

бюджеттен дашкаар – 579,5 млн. рубль;

Программада:

"Нарын айтырыгның уjur-утказы болгаш программалыг аргалар-биле эргежок чугула шийтирилээр" деп бөлүктө:

а) дөрткү кезээ турбас;

б) кезек кезекте "ол ышкаш республиканың көдөз черлеринде ажылчы күш-шылдалды үрө-түнчүлүг ажылгаар" деп сөстөр турбас;

"Программаның сорулгалары" деп ийги кезекте:

а) ийги кезектин 3-кү чүүлүнде "республиканың социал-экономикалык болгаш бүдүрүкчү күш-шылдалын сайзырадырынга аныктарың сонуургалын бедидер байдалдарны тургузар, республиканың көдөз черлеринге аныктары турум-чудар" деп сөстөр турбас;

б) үшкү кезекте дараазында уткалыг кезекти немээр:

"Бо Программа "Таарымчалыг болгаш эпиг чурттаар оран-сава – Россияның хамаатыларынга" деп национал төлөвилелдериниң бирээзиниң амыдыралга боттандырыныче утланган болгаш күрүнениң талазында чурттагыч чонунуң аразында тодаргай хамаатыларың бөлүүнү чурттаар оран-сава садып, бот-тускайлаң чурттаар бажың-балгат туруп алырынга база ипотека-биле чурттаар оран-сава садып алганда чээлиниң башта төлээринге, бажың садып алырынга, тударынга база ипотека-биле чурттаар оран-сава азы бажың-балгат алганда төлээр өрениң кол түнүп болгаш ооң хууларын үзе төлээринге акша-хөрөңгүни бээр системалыг боттуг дуза кадарынга системаны тургузарда керек. Кредиттериниң болгаш чээлилериниң төлээр хуусаазын орайтатканы-биле өске хуулар, тораалдар, комиссиялар болгаш хөөлөр маңаа хамаарышпас.;

"Программаның кемчелери" дээн 4-кү кезекте:

а) 4.2 чүүлү дараазында редакция-биле илередир:

"4.2 Программаны боттандырада акша-хөрөңгүни хандырылгасы

Республиканың төлөвилелдери чыл бүрүзүңге аайлаштыр акшаландырышының боттандырады республиканың бюджетинге болгаш (азы) тус черлериниң бюджетинге таарыштыр санап, техниктиг болгаш экономикалык үндэзинерин анык өг-бүлелериниң амыдырал-чуртталгазынга таарыштырып, экижидеринге, оларга күрүнениң талазында деткимчениң саң-хөө болгаш экономикалык механизмдерин бөлөткөп, ажылдап кылыр. Программаны акша-хөрөңгү-биле хандырылгасын боттандыраар кол кемчелер бооп турар.

Программаны боттандыраар механизмдер дээр-ле күрүнениң талазында Программаның киржикчилери - анык өг-бүлелерге чурттап олурар байдалын экижидеринге оларга субсидия берип, деткимче чедирери.;

б) 4.3 чүүлү дараазында редакция-биле илередир:

"4.3. Организастыг кемчелер дээр-ле: программаның сорулгаларын чурттагыч чонунуң ортузунга медеглед, тайылбырлап, чырыдарын организастаар;

программа киржикчилеринге – анык өг-бүлелерге чурттаар оран-сава садып азы бажың-балгат туруп алырынга федералдыг негелделерге дүүштүр субсидияларны болгаш чээлилерин бээр акша-хөрөңгү-биле хандыраар банкыларны шилир;

программаның негелделеринге дүгжүп турар анык өг-бүлелерге ипотека-биле көрдүнгөн чээлилерин бээр банкыларны болгаш организацияларны шилири;

Программаны амыдыралга боттандыраарының хайгааралга алыр;

Тыва Республиканың каттышкан бюджетинден Программаның кемчелерин боттандыраар чыл санында керек акша-хөрөңгүниң өбөмүн тодарадыр;

4) Программаны чагаан күрүнө чагыкчызынга бараалгадыры-биле ооң боттандырылга база бөлөткөл ажилдарының медээ-сайгарылга болгаш илеткел материалдарының хайгааралды.;

"Программаны боттандыраар механизм" деп 5-ки кезекти дараазында редакция-биле илередир:

5. Программаны боттандыраар механизм

Программада ажылдап турар кол билгилер: Анык өг-бүлө ашааның-даа, кадайының-даа назыны 35 хар ашпас болур уjurлуг.

Долу эвес анык өг-бүлө - өг-бүлө адеиниң кайы бирээзи чок, бар кижиниң назыны 35 хар ашпас, ажы-төлүнүн саны 1 кижиге болгаш оон-даа хөй болур уjurлуг.

Акша-хөрөңгү талазы-биле күрүнениң дузазы - федералдыг, республиканың болгаш муниципалдыг бюджеттерден алган акша-хөрөңгү, ооң хевир адрестиг тускай сорулгалыг субсидия боор.

Күрүнениң акша-хөрөңгү-биле деткимчени алыр кижилер - ажы-төлдүг азы ажы-төлү чок анык өг-бүлелер база ол ышкаш Программага киржир эргелиг долу эвес анык өг-бүлелер.

Программага чүгө эки-тура-биле киржип болур.

Субсидия - анык өг-бүлелерниң керээ эзу-гаар төлөвилериниң эгидер сорулгалыг хүлээлгени күсүдеринге төлөвилер, ук акша-хөрөңгүни дедир эгитпес.

Чурттаар чер аайы-биле шилиттинген, тус чериниң байдалына таарыштырган, чагаажыттыг, санитарлыг болгаш техниктиг негелделерге дүгжүп турар кандыг-даа амы-хууда кижилерден болгаш (азы) юридиктиг албан черлеринден чурттаар чангыс (азы оон хөй) өрээлдиг оран-сава, чок болза бот-тускайлаң чурттаар бажың-балгат садып алырынга субсидияны бээр. Ол ышкаш ипотека-биле чээли алганда баштай төлээр төлөвилерин бээрде база амы-хууда бажың-балгат тудуунга керек болгаш чурттаар оран-сава садып алырда алган чээлиниң эгидер кол кезээн төлээрде база берип болур.

Чээли алганда, ооң албан төлээр төлөвилерин үезинде эгитпэни дээш, хууларын, хөөлөрүн, тораалдарын болгаш комиссияларын субсидия-биле төлөвөс. Чээли алганда кол өрени болгаш чыгы берген хууларын субсидия-биле төлээр эргени Программа киржикчилери - анык өг-бүлелерге чээли алыр керээ чарып турар үеде бээр.

Субсидия алыр эргелиг анык өг-бүлениң алган чурттаар оран-саваны кижигун бүрүзүнүн ниити өңчү-хөрөңгизги кылдыр тодараттынар.

Анык өг-бүлө мөөнелин чурттаар чуртталга кооперативиниң кижигуну болганда, ол кооператив анаа чурттаар оран-саваны садып берген болза, кооперативке төлээр дадывыр төлөвилериниң сөөлгүзү кылдыр субсидия акша-биле өрени дуглаң төлөп болур, ынчан чурттаар оран-сава анык өг-бүлениң хуу өңчүзү апаар.

Субсидияның кемчээлин чурттаар оран-саваның каш кижиге сангыг өг-бүлелериниң ниити шөлүнүн нормазында, өг-бүлөдө каш кижиге барындан болгаш ук Программаның киржикчизи - анык өг-бүлө - тус чериниң муниципалдыг тургузуунуң даңзызынга хамааржып турар болгаш оон норма-көзүңгө дүүштүр бажыңның 1 квадрат метр шөлүнүн өртээнден алыр.

Анык өг-бүлөгө чурттаар оран-сава садып алырынга, азы ипотека-биле бажың-балгат алыр чээлиниң баштай төлээр дадывырын төлээринде, Россия Федерациязының Чазааның тургускан чурттуу эзугаар субсидияны тпсыр.

Федералдыг бюджеттен үнгөн субсидия-биле азы күрүнениң өске-даа дуза - деткимчезиниң дузазы-биле чурттаар байдалды экижидип алыр эргени анык өг-бүлөгө чүгө чангыс катап берип болур.

Программаның киржикчилери - анык өг-бүлө болган ашак-кадайың кайызының-даа хар-назыны 35 хар ашпаан болур, а долу эвес өг-бүлениң не азы ада кижиниң хар-назыны 35 хар ашпаан, өг-бүлөдө 1 ажы-төлдүг азы оон-даа хөй, тус черлериниң бот-башкарылга органның дүрүм эзугаар чурттаар байдалын экижидер дуза херегелер турар ээлчегде турар болгаш дараазында негелделерге дүгжүп турар уjurлуг:

- өг-бүлө бүрүзү Хамааты байдалының дугайында актылар бүрүткээр органның албан эзузу-биле өг-бүлөдөр даңзында, турар уjurлуг;

- өг-бүлениң кижигун бүрүзү чурттап турар бажында кири бижидилгелиг болур уjurлуг;

- садып алыр оран-саваның өртээн төлээр-биле анык өг-бүлениң немелде ипотека чээлиниң азы боттарының хуу акша-хөрөңгизги турар уjurлуг;

2005 чылдың март 1-ге чедир чурттаар байдалын экижидер-биле дуза херегелер турар кижилер даңзында кирген анык өг-бүлелер Программаның сорулгаларына кирип турар уjurлуг, ол ышкаш 2005 чылдың март 1-ниң соонда, Россия Федерациязының Чуртталга кодекзиниң 51 дугаар чүүлү-биле тургузуп каан ол-ла үндэзинер-биле тус черлерде кири бижиткен болгаш бот-башкарылга уdurттулганың саналы-биле социал хөлөзилел керээлери эзугаар чурттаар байдалын экижидер талазы-биле аргажок дуза дилеп турар анык өг-бүлелер деп билип алыр.

Программаның кол күрүнө чагыкчызы "Чурттаар оран-сава" деп программа иштинде "2002-2010 чылдарда анык өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраары" деп тускай сорулгалыг федералдыг программа эзугаар Россия Федерациязының субъектилерин шилир мөөрейге киржир чугула керек документилерни бөлөткээр;

"2002-2010 чылдарда "Чурттаар оран-сава" федералдыг тускай сорулгалыг программаның иштинде "2002-2010 чылдарда анык өг-бүлелерни бажың-балгат-биле хандыраары" деп программаның негелделеринге дүгжүп турар болгаш дуза хереглээ анык өг-бүлелерин чыынды даңзыны тургузар, ол документилерни болгаш даңзыны күрүнө чагыкчызынче чорудар;

Программаны боттандыраары-биле республиканың болгаш тус черлериниң бюджеттеринден үнгөн саң-хөө курлавырларының кемчээлин сайгарар;

Программаны боттандыраар талазы-биле киржир күзөлдиг банкыларны шилир;

Программаның көрдүнгөн негелделеринге дүгжүп турар ипотека-биле анык өг-бүлелерге чурттаар оран-сава садып азы кылып алыр чээлилер бээр банкыларны болгаш организацияларны шилир;

Программаның киржикчилерин - анык өг-бүлелерниң даңзызын бадылап, тургузар;

чурттаар оран-сава субсидияларын алыр анык өг-бүлелерниң даңзызын бадылаар, тургузар;

Программаның киржикчилериниң хомудалдарын хүлээп алыр, оларны сайгарар болгаш анаа хамаарыштыр шийтир үндүрер;

федералдыг, республиканың болгаш муниципалдыг тус черлериниң бюджетинден анык өг-бүлелерге чорудар акша-хөрөңгүниң өбөм-нарының саналдарын бөлөткээр;

Программаны боттанып турарын, ооң дугайында медээ-сайгарылга материалдарын бөлөткээр, хынаар арга-дуржулга болгаш программа хандырылганы бээр медээ системаны ажылдап кылыр;

Программаның сорулгаларын чурттагыч чонга медээ-тайылбыр ажылын чорудар ажылды организастаар;

Программаны боттандыраарында киржип турар анык өг-бүлелерниң даңзызын организастаар;

Программаны акаландыраар Тыва Республиканың бюджетинден үнгөн акша-хөрөңгүни херечилелдер кылыр банкыларны бөлөткээр;

Программа киржикчилери - анык өг-бүлелериниң тус черлериниң бот-башкарылга органның тургускан даңзызының чуртуну болгаш айыттыг даңзының хевирин тургузуп, тодарадыр;

Россия Федерациязының Чазааның тургускан чурттуу эзугаар күрүнө чагыкчызынга 2002-2010 чылдарда "Чурттаар оран-сава" тускай сорулгалыг программаның иштинде "Анык өг-бүлелерни чурттаар оран-сава-биле хандыраары" деп программаның айыттыг чылдарынга хамаарыштыр федералдыг, республиканың болгаш тус черлер бюджеттериниң отчедун бараалгадыр;

Программаны боттандыраарынга чугула керек нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдерин бөлөткээр;

Программаның Күрүнө чагыкчызы Программаны боттандыраар уdurттулганың ажил-чорудулазынга хамаарышкан керээ чарып, Төлөзлөткен организацияга уdurттур эргени дамчыдып берип болур эргелиг;

тус черлериниң бот-башкарылга черлери дараазында чүүлдерни кылыр:

муниципалдыг тургузугда чурттап турар анык өг-бүлелерниң даңзызын организастаар;

муниципалдыг чериниң девискээринде чурттап турар анык өг-бүлелерден Программага киржир билдиришкенинн хүлээп алыр;

тус муниципалдыг тургузугуң девискээринде чурттап турар анык өг-бүлелерниң Программага киржилгезин бадыткаан баштайгы документилерин сайгарып көөр;

субсидияның кемчээлин тодарадып, тус муниципалдыг тургузугуң норматив-биле чурттап бажынын ниити шөлүнүн 1 квадрат метр шөлүнүн өртээн тургузар (Россия Федерациязының Чазааның федералдыг күүсекчи органның Тыва Республикада төлөзүнн тодаратканы эзугаар чурттаар оран-саваның ниити шөлүнүн 1 квадрат шөлүнүн рыноктуң ортумак өртээнден бедик эвес болур);

тус муниципалдыг тургузугуң девискээринде чурттап турар анык өг-бүлөгө Программаның киржикчизи кылдыр санааның азы оларга киржир чөпшээрел бербээни бижимел-биле дындадыр;

тус муниципалдыг чериниң девискээринде чурттап турар анык өг-бүлелерге шынылга херечилелдерин бээр;

Тыва Республиканың болгаш тус чериниң бюджетинден субсидияларга бээр акша-хөрөңгүниң шың ажылаанын илеткээ отчедун Программаның Күрүнө чагыкчызынга бараалгадыр;

акша-хөрөңгүниң өбөмүңга таарыштыр Программа киржикчилери болур анык өг-бүлелериниң даңзызын тургузар;

Тыва Республиканың болгаш тус чериниң бюджетинден үнгөн тус муниципалдыг тургузугуң девискээринде чурттап турар анык өг-бүлелерде 1 төл төрүтүңгө болгаш (азы) ону азырап алганда немелде субсидия кылдыр акша-хөрөңгүни алыр даңзыны тургузар;

"Программаны боттандыраар акшаландырышының механизми" деп 6-ты кезекти дараазында редакция-биле илередир:

"6 Оран-бажың дугайында хоойлуларга дүүштүр Программаны боттандыраар акшаландырышының механизми анык өг-бүлелерни бажың-балгат-биле хандыраарын көрүп турар.

Республиканың муниципалдыг тургузугуң болгаш федералдыг бюджеттеринден катая хаара субсидия акшаландырышының боттандыраар.

Анык өг-бүлениң субсидия-биле бажың-балгат садып алганының дугайында херечилел субсидияны анык өг-бүлөгө четкенин бадыткап турар.

Анык өг-бүлениң чурттаар оран-саваны алырын, оларын ат-сыын бижип каан херечилел анык өг-бүлениң субсидия алыр эргезин бадыткаан документ болур. Херечилел өртөкүңелгези саазын эвес, ону өске кижиге дамчытпас, Россия Федерацияны хоойлу-дүрүм эзугаар ону өске кижилерге дамчыдып болур.

Анык өг-бүлениң алган херечилелинде айткан хүнүнден эгелээш, ооң күжүнүн хуусаазы ийи ай, Программаны амыдыралга боттандыраарыга кирип турар банкыларга - 9 ай хуусаалыг болур.

Чурттаар оран-саваның ниити кемчээлинден санап каан субсидияның кемчээли:

- ийи кижиге өг-бүлөгө (анык эр болгаш кыс кижилер азы чангыс ада болгаш чангыс төл, чангыс ие болгаш чангыс төл) - 42 кв. м.;

- үш кижиге болгаш оон-даа хөй санныг өг-бүлөгө (ада-иезинден аңгыда чангыс болгаш оон-даа хөй ажы-төлдүг азы чангыс ада, чангыс ие болгаш ийи болгаш оон хөй ажы-төлдүг) - бир кижиге-ле 18 кв. м.;

Субсидияның кемчээлин санаарда, чурттаар оран-саваның ниити шөлүнүн ортумак кемчээлин дараазында формула-биле (тодарадыг) тодарадыр:

ЧОС өртээ = Н х ЧБХ,

ЧОС - субсидияның кемчээлин тодарадырда чурттаар оран-саваның ортумак өртээ;

Н - Программаның негелделеринге дүгжүп турар муниципалдыг тургузугуң чурттаар оран-саваның ниити шөлүнүн 1 квадрат метр шөлүнүн норматив-кжиз;

ЧБХ - Программаның негелдеринге дүүшкен чурттаар бажың-балгатын ниити кемчээли. Субсидияның кемчээли дараазында чүүлдерден эвээш эвес болур:

- Программаның негелделеринге дүүштүр ажы-төлү чок анык өг-бүлелерге бажың-балгатын өртээниң санажылга (ортумак) хуузу 35 хуу болур;

- Программаның негелдеринге дүүштүр 1 урулгун анык өг-бүлөдө база ол ышкаш долу эвес анык өг-бүлелер - чангыс анык адалыг азы иелиг болгаш чангыс төлдүг өг-бүлелерге 40 хуу болур;

Программаның кемчелерин федералдыг төптөн акшаландыраарының кезээ 2008 чылга чедир федералдыг төптөн келген акша-хөрөңгүниң кезээ чурттаар оран-саваның санап каан (ортумак) өртээниң 10 хуузу болур, а Программаның негелдеринге дүүштүр кады акшаландырышыныче чоруткан Тыва Республиканың болгаш (азы) тус черлериниң бюджеттеринден үнгөн акша-хөрөңгүниң 25 хуузу ажы-төл чок анык өг-бүлелерге баар, чангыс болгаш оон хөй ажы-төлдүг анык өг-бүлелерге база долу эвес анык өг-бүлелерге 30 хуудан эвээш эвес болур.

Программа иштинде "Анык өг-бүлелерни бажың-балгат-биле хандыраары" программаның кемчелерин Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттеринге боттандыраары-биле чорудар акша-хөрөңгүниң 2008 чылда кезээ дараазында формула-биле тодарадыр:

ФБА = (40 - 15 x ХДК),

ФБА - Россия Федерациязының субъектилериниң ниити хууздан 10 хуу болур.

2008 чылдан эгелеп Россия Федерациязының субъектилериниң "Анык өг-бүлелерни бажың-балгат-биле хандыраары" программаның кемчелерин боттандыраары-биле үндүргөн акша-хөрөңгизги:

(15 x ХДК - 5) эвээш эвес, а бир эвес ХДК 2-ден улуг болур болза, ажы-төл чок анык өг-бүлелерге 25 хуудан эвээш эвес болур;

(15 x ХДК) эвээш эвес, а бир эвес ХДК 2-ден улуг болур болза, чангыс төлдүг болгаш оон-даа хөй ажы-төлдүг анык өг-бүлелерге болгаш долу эвес анык өг-бүлелерге 30 хуудан эвээш эвес болур.

Федералдыг төптүн, Тыва Республиканың болгаш (азы) тус черлериниң бюджеттеринден үнгөн программаны иштинде программаның кемчелерин амыдыралга боттандыраарыга керек акша-хөрөңгүниң кезээниң түнүн мугур болгаш бүдүн санга чедир улгатырар.

Программаның киржикчилеринге - анык өг-бүлелерге деткимче кылдыр ук программаны боттандыраарыга киржир ипотека-биле чээли бээр организациялардан аңгыда, күзөлдиг организацияларын (субсидиялар-биле, тудуг материалдары-биле болгаш өске-даа дузаы чедирер дээн хевирлиг) дузазы база бооп болур. Ол организацияларын тодаргай дузаың хевирлерин дугуржулга эзугаар анаа киржир организацияларын болгаш Тыва Республиканың күүсекчи органның база тус черлериниң бот-башкарылгалары-биле керээ чарып тургаш, нормативтиг хоойлу-дүрүмүң богаш актыларын чуртунга дүүштүр тодарадып алыр.

Субсидияның кемчээлин херечилелдин берген хүнүндө санап бээр, ол сан херечилелге кири бижиттинер, санның хуусаазы херечилелде айыттыг хунүңге чедир күштүг бооп, өскерилбес.

Программа киржикчизи - анык өг-бүлөгө төл төрүтүңгө азы төлдү азырап алганда, Тыва Республиканың болгаш (азы) тус чериниң бюджетинден немелде субсидия база бээр, ооң кемчээли субсидия-биле алган чурттаар оран-саваның ниити өртээниң 5 хуузу боор, ол акша-хөрөңгүниң чээлиниң кезээ дуглазынга Тыва Республиканың күүсекчи органның болгаш тус черлериниң бот-башкарылга черлериниң доктааткан чурттуу эзугаар ажылгаар.

Анык өг-бүлөгө чурттаар байдалды экижидеринге кандыг бир күрүнө деткимчезин азы субсидияны алыр эргени чангыс катап бээр.

Анык өг-бүлениң садып азы тудуп алган чурттаар оран-саваны Тыва Республиканың девискээринге турар уjurлуг.

Бистиң Гуманитарлыг шинчилелдер институтунун директору Вячеслав Донгакович Март-оол май 26-да 50 харлаар. Энергия, күжү четчир удуртукчувуска 50 хар дээрге аныяк назы-дыр, ол ам-даа хөй-нү кылыр, чаа-чаа бедиктерге чедер дээрзинге бүзүрээр бис.

Бо үениң дургузунда безин ол хөй-нү кылып четтигипкен. Институтка кээринин мурнунда, ол Москваның Н.К.Крупская аттыг педагогика институтунун аспирантуразын 1992 чылда дооскаш, «ТАР-ның социал-экономика төөгүзү» деп темага диссертацияны чедиш-кинниг камгалал алган. Оон соонда Красноярскинин аграр универси-

бис, институтта музейниң экспозициялары чаартыган. Бижимелдер болгаш аас чогаал фондустары доктаамал чаа материалдар-биле, а эртем библиотеказы чаа номнар болгаш сеткүүлдер-биле четчелет-тинип турар. Эртем делегейинге хамаарыштыр алырга, В.Д.Март-оолду 2003 чылда «Чылдың ме-неджер» республика конкурсузунга «Эртем» деп номинацияга тил-лекчи кылдыр чарлааны оон ажил-ижин бедии-биле үнелээни-дир.

Бистиң директорувустун дорт удуртукчазы болгаш киржилгези-биле чылдың-на эртем экспедиция-ларын, археологтук шинчилел-дерни, хову ажилдарын органи-застап турар, республиканың ко-жууннарынче болгаш оон дашкаар сургакчылаашкыннар шиитпир-леттинмес айтырыгларның бирээ-

Красноярскинин, Кемеровонун, Абаканның эртемденнери-биле сырый харылзаа тургустунган. Амгы үеде ол төөгү эртемнеринин доктору Н.М.Моллеров-биле кады XIX вектин төнчүзү — XX вектин эгезинде Тываның политиктиг төөгүзүнге «урянахай айтырыының» ужур-утказының дугайында монография шинчилелдери-биле ажилдап турар. Оон удуртукчазы-биле институттун эртемденнери эртем ажилының талазы-биле, эртем делегейинге институттун ат-алдарын бедидери-биле, боттун эртем-профессионал деңгелин бедидер талазы-биле улуг чедиш-киннерни чедип ап турар. Сөөлгү 2-3 чылда институтта докторлар болгаш эртем кандидаттарының саны көскүзү-биле өскөн. Инсти-туттун штады аспирантура доозуп турар болгаш кандидат ат камгалап турар аныяк ажилдакчылар-биле четчеленип турар. Чылдың-на бистиң институттан 3-4 кижиги эртем грантыларын ойнап ап турар.

Эртемге бүгү назынын бараал-гаткан хоочуннарывыс кичээнге-де. Н.А.Сердобовка, Ю.Л.Аран-чинга тураскааткан кежээлер, юбилярларга тураскааткан кежээ-лер эрттирери чаңчыл болган. Ин-ститутка хөй-хөй эртем-практиктиг конференциялар, «төгерики стол-дар», өске регионнарның эртем-деннери-биле ужуражылгалар, оон иштинде делегей чергелиг ужура-жылгалар болулаан. 2007 чылдың декабрь айда бистинге «Аранчин номчулгалары» солун кылдыр эрткенни демдеглезе чогуур.

В.Д.Март-оол гуманитарлыг эртемни идепкейли-биле сура-жыдып, парлалгаа үндүрүп, теле-видение, радионун дамчыдылгала-рынга бо-ла киржи-биле турар. Удур-тукчувус кончук эки организатор, шимченгир болгаш харыс-салгалыг кижиги. Ол улус-чон-биле чугаалажып билер, эпиги-чөптүг, кичээнге-биле чоруу-биле хөй-нүң хүндүткелин чаалап ап чоруур.

Чартык чүс болуп турар юби-лейин уткуштур директорувуска моон сонгаар-даа чайынналчак че-дишкиннерни, өг-бүлезинге аас-кежикти, кадыкшылды күзедивис.

Николай Моллеров, директорнун эртем талазы-биле оралакчызы.

Маргарита КУНГАА, эртем секретары.

• Р.Кенденбиль аттыг республиканың уругларның уран чүүл школазының 30 чылынга

"САЙЗАНАКТЫҢ" АВАЗЫ

Республиканың Р.Кен-денбиль аттыг ниити өөре-дилгениң, хөгжүм болгаш чурулганың школа-интер-надында чоннун ажы-төлүн өөредип чоруур, ажил-ижинге бердинген, хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилдап чо-руур хоочун башкылар хөй.

Оларның харыс-салгалыг, буян-ныг ажил-ижин дөзүн аныяк баш-кылар база эвээш эвес. Ындыг үлгерлиг хоочун башкыларның бирээзи Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажил-дакчызы, «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи Мария Монгушевна Лопсанның дугайында бижикседим. Ол бүгү назынын хөгжүм, уран чүүл-биле холбап келген. Чээрби чыл дургузунда өөредилге-кижизидилге ажилын ак сеткилди-биле удуртуп-баштап чоруур. Бо арга-дуржулганы бай-лак башкы, өөреникчилеринге бодунун ажы-төлү-биле бир дөмей

ынак, олары дээш кезээде сагыш аарып чоруур. Өөреникчилеринин аажы-чаңын, амыдыралын хандыр хайгаарап, чурум-сагылгазын эске-рип, кымнар-биле эдержи-биле чоруу-рун сайгарып, арга-сүмезин өөре-никчилеринге берип чаңчыккан башкы.

М.М.Лопсан башкылаашкын ажилын 1974 чылда Каа-Хем суур-нун уругларның уран чүүл школа-зынга өөредилге эргелекчизи болуп эгелээн. 1980 чылда Тываның Культура яамызының айтыш-кыны-биле республиканың уран чүүл школазының өөредилге эрге-лекчизинче шилчээн. «Мээң ажи-лымның чедишкени дээрге кады ажилдап чоруур эш-өөрүм, колле-галарымның база өөреникчиле-римниң чедишкени-дир» — деп, ол өөрүп чугаалаар. Ниити билиг баш-кыларының орус дыл, математика кичээлдеринге олуржуп, ажык ки-чээлдерни кады эрттирп (инте-гралдыг) турарын өөреникчилер сонунураар.

Мария Монгушевна школада уругларның «Сайзана» аас чогаал ансамблинин удуртукчузу. «Сайза-нак» 1992 чылда тургустунган. Ансамбль эрткен чылын 15 хар-лаанын эрттирген. «Сайзана» чы-ларның барбаан-четпээн чери-даа чок: Москва, Новосибирск, Красноярск, Барнаул, Улан-Удэ... Сөөлгү үелерде олар даштыкыже безин бо-ла үнер апарган: Тихвин, Сек-Миксенс, Агреженто хоорай-ларга уран талантызын көргүскөш, лауреат, дипломат аттарга теле-птиг бооп чанып кээп турарлар.

Хүндүлүг башкывыска чараш күзедери боттанып турарын, аас-кежикти күзедивис.

Чечек МОНГУШ.

САЛЫМ-ЧАЯАНЫГЛАР ШКОЛАЗЫ

Республиканың уран чүүл школазы 1978 чылда Тыва АССР-ниң Сайыттар чөвүлелниң доктаалы-биле ажыттынган. Школа үш угланышкынның ажилдап турар: хөгжүмнүн, танцы-самың база чурулганың. Чаа өөредилге чылы келирге-ле, уран салым-чаяанныг уругларны республиканың аңгы-аңгы кожуун, сумуларындан чыып, шылгалда эрттиргеш, хүлээп ап турар.

Уруглар школага хүндүдир ни-ти өөредилгениң программанын база тускай эртемнерни өөренип турар. Тос чыл дургузунда өөрени-геш, уруг холунга ийи документини алыр: ниити өөредилгениң аттес-тады болгаш уран чүүл школазын дооскан дугайында херечилел. Тургустунган үезинден бээр школа 385 өөреникчини доостурган. Олар өөредилгезин улаштыр Россияның болгаш Тываның өөредилге черле-ринге уламчылап турар. Школаны дооскаш, дээди билиг чедип алгаш, төрөөн школазынга кээп, башкы-лары-биле кады ажилдап турар-ларның саны эвээш эвес.

Школаның 30 харлап турар байырлалында бодунун шылга-раңгай ажилы-биле коллективин алдаржыдып, кайгамчык салым-чаяанныг уругларны өөредип-ки-жизидип, оларны янзы-бүрү дең-гелдин мөөрейлеринге кириш-тирп, тилелгени чедип ап турар башкыларны чоргаарал-биле адап болур. Ол дээрге ТР-ниң Улустун хөөмейжизи, РФ-тиң алдарлыг артизи, хөөмей класының башкы-зы К.Б.Ондар, Россияның алдар-лыг чурукчузу, РФ-тиң Чурукчулар академиясының мөңгүн меда-лының эдилекчизи, чурулга башкы-зы Э.Б.Байынды, ТР-ниң культу-разының алдарлыг ажилдакчылары — школаның директору В.Д.Ондар,

башкылар Л.Н.Хууракай, М.А.Григорьева, Р.А.Монгуш, М.М.Лопсан, В.А.Танов, В.Ч.Куулар олар-дыр.

Май 30-де школа 30 харлаар. Аңаа тураскааткан байырлалга коллектив демни-биле белеткенип турар. Бо хүннерде школаның доозукчулары кайыын бээр чыг-лып кээп, төрөөн школазынга ужу-ражылгаларны эрттирп, концерт-оюнну бараалгадып турары өөрүн-чүг. Чижээлээрге, Кызылдың уран чүүл училищезинде ажилдап турар башкылар А.Х.Каң-оол, А.В.Ду-луш, Н.Ю.Дамба база училищениң студентилери Ажыкмаа Айыжы, Айдың Бырдан-оол, Амбермаа Сагаан оларның концерти дыка солун болган.

30 чылдың дургузунда че-дишкиннерин школаның коридо-рунда аскан хана солуннар болгаш стендилер бадыткап турар. Бо школага кандыг-кандыг хүндүлүг аалчыларны келбээн дээр. Моска-нын мэри Юрий Лужковтан эге-лээш, Санкт-Петербургтун губер-натору Валентина Матвеевага чедир солун кижилер аалдап кээп чораан. Келген аалчылар уруг-ларның оюн-көргүзүлгелеринден аңгыда, школаның музейин улуг сонунгал-биле көрүп, магадал-дың үнелел бижиктерин дептерге арттырып турар.

Бистиң корр.

АНЫЯК НАЗЫ ҮЕЗИНДЕ

Эртем болгаш амыдырал

тединиң Кызылда филиалына өөредилге ажилының талазы-биле проректор бооп ажилдаан. А 1996 чылдан эгелеп, Тываның күрүнө университетинин бүгү-ниити төөгү кафедразын удурту берген. 1997 чылдан 2000 чылга чедир Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлеринин талазы-биле күрүнө комитетинин дарга-зынга ажилдаан. Ол ажилдап тур-рар үезинде дээди өөредилге чер-леринче өөренип кирер абитуриен-тилерни белеткээр төптү ол тур-гузушкан, Тыва Республиканың «Эртем болгаш эртем-техниктиг политиказы» (1999 ч) хоойлуну ажилдап кылышкан.

2000 чылдан бээр чеди ажыг чыл дургузунда ол Тываның бир кол эртем албан чери — гумани-тарлыг шинчилелдер институтун удуртуп турар. Л.Б.Чадамба, Н.А.Сердобов, Ю.Л.Аранчин оларның эгелеп кааны эки езу-чаңчылдарын ол улаштырган. Чаа директор ылаң-гыя эртем-организастыг айтырыг-лар талазы-биле улуг ажилды кылган. Институттун материал-техниктиг баазазы экижээн, секторлар болгаш өске-даа адыр-лар оргтехника-биле хандыр-тынган, спорт залын дерип алган

зи турган болза, ам ыңдыг эвес. В.Д.Март-оолдун директорлап турар үезинде институт үш «Эртем бижимелдери», «Тыва төөгүзүнүн» ийи тому (үшкүзү-биле ам ажилдап турар) чырыкче үнгөн. Оон аңгыда чылдың-на эртем үндүрүлгелерин парлап турар. Бо бүгүнүң түң-нелинде институттун эртемденнери 50 ажыг эртем монографияларын белеткээн. Тыва Республиканың «Чээрби чүс чылдың алдарлыг ки-жилери» деп Күрүнө номун, «Тыва төөгүзүнүн» ийи томун, «ТГШИ-ниң эртемденнеринин бижимелдери» үндүрүлгени, «Сибирьниң төөгү энциклопедиязы», «Хөй национал Россия» энциклопедия атлазы дээн ышкаш номнарны редакторлап, рецензиялаарына В.Д.Март-оол идепкейлиг киришкен. «Тыва төөгүзүнүн» үшкү томунда чамдык эгелерни, «Урянахай айтырыының» талазы-биле эртем статьяларын, «төгерики столдарга» болгаш эр-тем-практиктиг конференцияларга илеткелдерни кылып, санал-онал-дарны кирип, Тываның болгаш өске регионнарның эртемденне-ринин диссертация ажилдарына албанның хары-үнелелдерин берип келген. Москваның, Санкт-Петербурттун, Новосибирскинин,

ИСТЕЛГЕГЕ ДУЗАЛАЖЫП КӨРҮҢЕР

Таңды кожуунун Кочетово суурга кырган-авазы, кырган-ачазы-биле кады чурттап турган үш харлыг Оюн Саванды 2008 чылдың апрель 16-да 19 шак үезинде бажыңындан үнгөш читкен.

Читкен уругну дилээринге суур-нун бүгү чурттакчылары киришкен, ынчалза-даа тыппаан. Эрге-хоойлу камгалаар органнарга читкен уруг-нун төрелдери билдиришкенин кириген соонда читкен уругну дилээринге ТР-ниң ИХЯ-зының, ОБЯ-ның тускай бөлүктери кириш-кеш, бүгү талаалыг истелге ажилын чоруткан, түңнел чок болган.

Баш бурунгаар чоруткан хы-налда уруг кем-херек үүлгедииш-кининге таварышкыш, когараан деп түңнелди үндүргөн. Оон-биле холбаштыр РФ-тиң прокуратура-зының чанында Истелге комите-динин ТР-де истелге эргелелиниң төп кожууннар аразының истелге килдизинин истекчизи Анжелика Хертек 2008 чылдың апрель 21-де РФ-тиң Кеземче кодекзинин 105 чүүлүнүн 1 кезээнде көрдүнгөн кеземче херзэн оттурган.

Суурнун бажың бүрүзүнге ки-

рип, хамаатылар-биле чугаалажып, истелгени чорутканы түңнелдиг болган. 2008 чылдың апрель 16-да Кочетов суурнун үш чурттакчызы арага ижи-биле алгаш, оларның бирээ-зинге хамааржыр «Москвич-412» маркалыг машинага олуруп алгаш, суурну кезип чоруп турган. 20 шак үезинде суурнун Кызыл парти-заннар кудумчузу-биле чоруп оргаш, машинаның чолаачызы эзи-рик О. Бичи уруг С.Г.Оюуну маши-назы-биле бастырган. Кем-херек үүлгеткениниң изин чажыраары-биле кем-херек үүлгедикчизи уруг-ну машинаның чүк сугар черинге чажырып алгаш, суурнун кыдыын-га келгеш, шаанда ферма турган шөлге октапкан. Дараазында хүнде чолаачы суурнун чурттакчылары уругну дилеп турар деп дыңнааш, оолду октапкан черинге келгеш, база-ла үүлгеткен кем-херзэниң изин чажыраары-биле оолдун мө-

чүзүн Элегес хемче кири октапкан.

Каразыттырып турар О. туттур-ган, судтун шиитпири-биле бажың-наан.

Амгы үеде ТР-ниң ИХЯ-зының болгаш РФ-тиң ОБЯ-зының ТР-де дилелге-камгалал бөлүүнүн күжү-биле Савандының мөчүзүн тывары-биле хемчеглерни ап турар.

Истелге чорударына дузала-жырып хамаатылардан дилеп тур бис. Кем-херек үүлгеткенин, уругну бастырганын көргөн кижилер ол дугайында медээлерни база уруг-нун мөчүзүн тыппан кижилер төп кожууннар аразының истелге кил-дизинге дыңнадырын диледивис, бистиң арезивис: **Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, бажың 23, азы 8-(39922)-61808 телефонче дол-гаар. Таңды кожууннун иштики херектер килдизинге база дыңнадып болур.**

Оюмаа КОПУШ, Тыва Республикада Истелге эргелелиниң удуртукчузунун улуг дузалакчызы.

Өнчү-хөрөңги камгаладылгазының механизминин үре-түннелдиг ажылгаары – амгы үениң депшилгелиг ажыл-агыйжы системаның кол демдээ. Көдээ ажыл-агыйга хамааржыр өнчү-хөрөңгини камгалаары онза чугула айтырыг апарган. Көдээ ажыл-агый экономиканың эң-не ондактыг адыры, чүге дизе бистиң республикавыстың агаар-бойдузу болгаш климады эң шыңгыы, ону баш бурунгаар канчаар өскерлирин билип алыры берге. Россияның агроулетпүр комплекзинде өнчү-хөрөңги камгаладылгазының системазында Шериг камгаладылга компаниязының (орустаарга — ВСК) камгаладылга бажыңы кол рольду ойнап турар. Оон Тывада салбырының директору **Владимир Алексеевич МАТВЕЕВ** мал камгалалының чамдык айтырыгларының дугайында биске чугаалап берген.

— **Владимир Алексеевич, бо хүннерде чурт иштинде көдээ бүдүрүкчүлерге күрүнениң талазындан деткимче чедирер программаны боттандырып турар болгай. Өнчү-хөрөңги камгаладылгазының механизми кайы хире үре-түннелдиг ажылдап турар ирги?**

— Россияда бо сөөлгү чылдарның дургузунда күрүнениң деткимчезин чедирер система тургустунуп, чедишкенин ажилдап эгелей берген. Шак ындыг хевирлиг деткимче чедирер системалар чамдык чурттаарда база ажилдап турар. Россияның Көдээ ажыл-агый яамызының медээзи-биле алырга, амгы үеде Россияда 23 хуу көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери камгаладылганы кылдыртып алган, а күрүнениң АҮК-түн беш чылдың сайзырал программасы езугаар көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериниң 40 хуу-зун 2012 чылга чедир камгаладыры көрдүнгөн.

2006 чылда Россияның Көдээ ажыл-агый яамызы көдээ ажыл-агый адырын сайзырадыр мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди боттандыраары-биле – “Агроулетпүр комплекзиниң сайзыралы” деп национал төлөвилелдин үндезиннерин чогаадып кылгаш, амыдыралга боттандырып эгелээн.

Үндүрген акшаларны мал ажил-агыйын дүрген өзүлделиг сайзыралынче, көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадыр биче бүдүрүлгелеринче база ол ышкаш көдээге ажилдаар специалистерни таарымчалыг болгаш өртээ чиик чурттаар оран-

сава-биле хандыраарынче угландырып турар. Программаны боттандыраарда чээли-лерниң хуулар салышкыннарын субсидиялаарынга, уксаалыг малды садып алырынга болгаш ону лизинг аайы-биле дамчыдарынга, ажил-агыйжы техника болгаш дериг-херексел садарынга, чурттаар бажың-балгат тудуунга дузаламчы акшаларынга (субсидиялар) болгаш агросекторну сайзыра-

дыр оон-даа өске хемчеглерни чорудар.

Агроулетпүр бүдүрүлгелериниң камгаладылганы кылдыртып алган үеде, кандыг-бир ондактыг байдал таваржы берзе, камгаладылга төлевирлеринден чидириглерни эгидип ап болур. Көдээ бүдүрүкчүлерге камгаладылга чээлизин берген организациялар-биле, янзы-бүрү деңнелдин бюджеттери-биле санажылга кылырынга арганы бээр болгаш АҮК-түн шупту бүдүрүкчүлерин ниити сайзыралын доктаамал байдалга тургузарынга ажыктыг.

— **Бо үеде АҮК-түн сайзыралының онзагай байдалын ниитизи-биле канчаар үнелээр силер?**

— Бо үеде көдээ черде өнчүлүг кижии-

ниң угаадылалының өскерилгенин чугулалал, эң онзагай апарган. Амгы шагның көдээде удуртукчулар оон мурнунда турган бартер схемаларын болгаш вексельдерни ажылгап турганындан, оларның ажил-херээ тода болгаш билдингир илереттинмейн баарындан, ол хевирлерден ойталап, боттарының негелделерин болгаш хомулдарын таарыштыраары-биле камгаладылганың берип турар бедик сайзыралдыг хевирлери-биле сайгаржыр апарганы өөрүнчүг. Бот-хууда сайгарлыкчылар боттарының ажил-херээн улгаттырып, калбартыр сорулгалыг болганды, бүдүрүлгениң эң биче хевиринден, чижээ уксаажыдылга ажил-агыйындан эгелээш, улуг хемчээлдиг агрохолдинг тургузарын планнап турар апарганы-биле бизнестин оон-даа сайзыраңгай деңнелинде турар хевирлери-биле ажилдаар күзелдиг.

Чурттуң регионнарында мал ажил-агы-нын деткири болгаш шалыпкын сайзы-

радыры-биле күрүне программасы езугаар федералдыг бюджеттен үнген акшаларны шингээдип алыр ажил иденкейлиг болгаш кидин түлүк чоруп турар.

— **Саң-хөө структуралары — банкылар болгаш камгаладылга компаниялары — малчынарга кандыг дузаны сонуурга-дып берип болурул?**

— Бо хүннерде уксаажыдылга ажил-агыйларынга чүгле өнчү-хөрөңгини камгалаары эвес, а боттарының бүдүрген продукциязының шынары дээш чон мурнунга харысалгалыг болур ужурлуг. Чылдың-на санэпидхайгаарал албаны шынары куду чиг эът болгаш сүт кылыгларын болгаш оон-даа өске продукцияны каш миллион тоннаны

эргилдеден уштуп, узуткап турар. А кажан көдээ бүдүрүкчү кижиниң кандыг-бир чылдагааннар-биле багай шынарлыг продукциязын садып алыкчы садып алгаш, чемге ажыл-лаптарга, ону ол чиггеш, массалыы-биле хоранналып болур болгаш бүдүрүкчү хөй түңнүг акшага торгаадып, харын-даа чөп-шээрелин хавыртыр ужурга таваржыр.

Малчынар бо хүнде акша-хөрөңги-биле деткимчени дыка хереглеп турары-биле янзы-бүрү банкылардан чээли ап, лизинг компаниялардан акша-хөрөңги-биле холбашкан дуза дилээр апарганы чажыт эвес.

— **Компания мал ажил-агыйларынга бо хүннерде кандыг чугула дузаны чедирип турарыл?**

— Чурттуң аграрлыг секторунга болгаш аъш-чем адырынга бистиң компаниявыс 2003 чылдан эгелеп иденкейлиг боттут дузаны көргүзүп эгелээн. 2007 чылдың түңнелдери-биле алырга, компанияның камгаладылга талазы-биле чыып алган шаңнал акшаларның түнү 490 млн. рубль чеде берген. Чер ажил-агыйынга хамаарышкан дүжүт камгаладылгасы болгаш мал ажил-агыйының чыылда акшалары 223,3 млн. рубль болган. Дадывырларның өзүлдезиниң темпизи 129,5 хуу, 4 муң ажыг камгаладылга керээлерин чарган, компанияның клиентилериниң саны 1500 чеде берген.

Көдээ бүдүрүкчүлер-биле ажилдаар дуржулга негтерээн болгаш адырның бүдүрүлгелеринге камгаладылга талазы-биле онза программаны чогааткан бис. Ында чүгле камгаладылга хандырылгасы эвес, чээли, лизинг, садыг саң-хөөзүнүң айтырыгларынга хамаарышкан, факторинг дээш оон-даа өске консультацияларны эрттирип турар бис. Ол ышкаш ШКК янзы-бүрү банкыларның эң эптиг хандырылгасын сайгаржып, оларның аразындан чөптүг болгаш бүзүрелдиг банкыларны шилижип бээр, база ол ышкаш үш талаларның ужуражылгаларын (хереглекчи — банк — камгаладыкчы) организаптап турар.

КҮРҮНЕНДЕН БҮРҮТКЭЭРИНИҢ ОНЗАГАЙ ТАЛАЛАРЫ

• Оран-сава хуужударының айтырыглары

Чуртталга оран-савазын хуужудары — Россия Федерациязының хамаатыларының күрүнениң болгаш муниципалдың чуртталга фондузунда ээлеп турары чуртталга оран-саваларын, а чурттап турар чуртталга оран-саваларын быжыгладып алган Россия Федерациязының хамаатыларынга — божыг-лаан черинде чуртталга оран-саваларын оларның өнчүзүңге эки тура-биле халаска дамчыдып бээр. Ынчаарга хамааты кижии чуртталга оран-савазын хуужудар чурум езугаар өнчүнү чүгле чаңгыс катап халаска алыр эргелиг.

Чуртталга оран-савазын хуужударын **2010 чылдың март 1-ге** чедир уламчылаар.

2001 чылдың май 31-ге чедир чарган хуужудулга керээзиниң талазы-биле хамаатыларның эргезин күрүнеден бүрүткээриниң онзагайлары

Чурттаар оран-бажыңны хамаатыларның өнчүзү кылдыр дамчыдарда тус чер чагыргазы, бүдүрүлге, албан чери эрге-чагырганың чогуур төлээлекчи органының доктааткан чуруму езугаар чуртталга оран-савазын өнчүге ап турар хамааты кижии-биле чарып турар хуужудулга керээзи-биле долдурар. Ынчаарга хуужудулга керээзинге нотариат шынзыдылгасы негеттинмес болгаш күрүне каайлызын тыртып. Алган оран-бажыңга өнчү ээзиниң эргези болза, тус чер чагыргазынга керээзи бүрүткээн үеден эгелеп болур.

Эрге ээзиниң (эрге ээлериниң) күзели-биле хуужудулга керээзин Федералдыг бүрүткел албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелинге бүрүткедип болур.

Өнчү эргезин күрүнеден бүрүткедирде хамаатылар дараазында документилерни кириер:

1. Хөлезилекчинин өг-бүлезиниң шупту назы четкен кижигүннериниң аттарын салдырган ээлеп турар чуртталга оран-савазын хуужудуп алырынга билдиришкенини (билдиришкенини).

2. Чуртталга оран-савазынга эргени күрүнеден бүрүткеткени дээш күрүне каайлызын хамааты кижиниң төлээнин бадыткап турар документини.

3. Хуужудулга керээзин.

4. Техниктиг паспорту (беш чылдан орайтаваан).

5. Хуужудулгада киржип турар 14 хар

назыны четкен уругларның төрүттүнген дугайында херечилелин кириер.

2001 чылдың май 31 соонда чарган хуужудулга керээзиниң талазы-биле хамаатыларның эргезин күрүнеден бүрүткээриниң онзагайлары

Чурттаар оран-бажыңны хамаатыларның өнчүзү кылдыр дамчыдарда тус чер чагыргазы, бүдүрүлге, албан чери эрге-чагырганың чогуур төлээлекчи органының доктааткан чуруму езугаар чуртталга оран-савазын өнчүге ап турар хамааты кижии-биле чарып турар хуужудулга керээзи-биле долдурар. Алган оран-бажыңга өнчү ээзиниң эргези болза, шимчевес өнчүге болгаш оон-биле дугуржулгаларга эргениң Чаңгыс аай күрүне даңзызынга (моон ыңай — ЭЧАКД-зы дээр) эргени Федералдыг бүрүткел албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелинге (моон ыңай — ФБА-ның ТР талазы-биле эргели дээр) күрүнеден бүрүткээн үезинден эгелеп болур.

Хамаатының чурттаар оран-савага эргезин күрүнеден бүрүткээрге, ындыг оран-савага күрүнениң азы муниципалдың өнчүзүңге эргени күрүнеден бүрүткээн соонда боттандыраар.

Хамаатылар хуужудуп турары чурттаар оран-савага эргени күрүнеден бүрүткедир сорулга-биле дараазында документилерни кириер:

Бир эвес хамаатыга дамчыдып турары чурттаар оран-саваның күрүнениң азы муниципалдың өнчүзүнүң эргезин азы ажил-агыйжы башкарылга эргезин азы оперативтиг эргелелге эргезин ЭЧАКД-да бүрүткээн таварылгада:

1. Күрүнениң азы муниципалдың чуртталга оран-савазынга өнчү эргезин дамчааны күрүнеден бүрүткедириниң дугайында күрүне эрге-чагыргазының азы тус чер бот-башкарылга органының, бүдүрүлгениң, албан чериниң болгаш хамаатының билдиришкенини.

2. Чуртталга оран-савазынга күрүнениң азы муниципалдың эргелиг апарганын бадыткап турар документилер (ындыг документиге күрүнениң азы муниципалдың өнчү даңзызындан ушта бижилге бооп болур).

Бир эвес күрүнениң азы муниципалдың өнчүзүңге эргени азы ажил-агыйжы

башкарылга эргезин азы хамаатыга дамчыдып турар чуртталга оран-савазының оперативтиг эргелээр эргезин күрүнеден бүрүткээни база ол эргениң хамаатыга (хамаатыларга) дамчааны хары угда болган таварылгада:

1. күрүнениң азы муниципалдың өнчүзүңге эргени азы ажил-агыйжы башкарылының азы оперативтиг эргелээриниң эргезин күрүнеден бүрүткээриниң дугайында күрүнениң эрге-чагырга органының азы тус чер бот-башкарылга органының, бүдүрүлгениң, албан чериниң билдиришкенини;

2. күрүнениң азы муниципалдың чуртталга оран-савазынга өнчү эргезин дамчааны күрүнеден бүрүткедириниң дугайында күрүне эрге-чагыргазының азы тус чер бот-башкарылга органының, бүдүрүлгениң, албан чериниң болгаш хамаатының билдиришкенини;

3. чуртталга оран-савазынга күрүнениң азы муниципалдың мурнунда эргелиг апарганын бадыткап турар документилер (ындыг документиге күрүнениң азы муниципалдың өнчү даңзызындан ушта бижилге бооп болур).

4. күрүнениң эрге-чагырга органнарын азы тус чер бот-башкарылга органнарының эрге-ажыын илередип турар кижиниң бүрүн эргелерин бадыткап турар документизи (соңгаанының (томуйлаанының) дугайында документ) чок болза ол кижиге эрге-ажыын илередир бүрүн эргени берген нотариатка шынзыткан бүзүредилгени кириер.

Үстүнде документилерден аңгыда, кайы-даа таварылгаларда дараазында документилерни кириер:

1. Чуртталга оран-савазынга эргени күрүнеден бүрүткеткени дээш күрүне каайлызын хамааты кижиниң төлээнин бадыткап турар документини.

2. Хуужудулгада киржип турар 14 хар назы четкен уругларның төрүттүнген дугайында херечилелдерин.

3. Ордени (2005 чылдың март 1-ге чедир берген болур ужурлуг).

4. Хуужудулга керээзин.

5. Техниктиг паспорту (беш чылдан орайтаваан).

6. Квартирада кижии санының карточказы (кири бижидилгелиг улустуң шынзылгасы).

7. Хуужудуп турары шимчевес өнчүнүң

объектизиниң адресинге бүрүткедир үеде чедир эрге ээзи кижии (кижилер) 1991 чылдан бүрүткеткен турганы чурттакчылыг черлерге чурттап турганы адресинге бүрүткелдиг турганын бадыткап турар документини.

8. Хамааты кижии оон мурнунда бүрүткедилге үезинде 1991 чылдан оран-бажың хуужутпаан турганының дугайында шынзылганы.

9. Бир эвес хуужудулгада киржип турар хамаатылар азыраан (ажаап-тежээп турар) уругларлыг болза, күрүнениң эрге-чагырга органының ону шынзыдып турар документизин.

10. Чуртталга оран-савазын хуужудуп болур эргелиг, ынчалза-даа ындыг эргеден ойталап турар кижилерниң бижимел ойталашкыны.

11. Күрүнениң эрге-чагырга органының чөпшээрели (бир эвес назы четпээн уруглар (18 хар четпээн) кири бижидилгелиг болгаш олар оран-саваның хуужудулгасында киришпейн турар таварылгада чугула).

ФБА-ның ТР талазы-биле эргелелге келген кижии бодун бадыткап турар документини, а оон төлээзи кижии оон аңгыда нотариатка шынзыткан бүзүредилгени бээр.

2001 чылдың май 31-ге чедир берген хуужудулга керээзин ийи экземплярга кириер, шуут бодун болгаш оон хоолгазын, керээзин шуут бодун эргени күрүнеден бүрүткээн соонда эрге ээзинге эгидип бээр, а хоолгазын — эргени доктааткан документилер керээзин дептеринге кириер.

2001 чылдың май 31-ниң соонда берген хуужудулга керээзин шуут бодун болган ийи экземплярларга кириер.

Чуртталга оран-савазын өнчүге дамчыдар керээге үндезилеп ап турары шимчевес өнчүге хамаатының эргезин күрүнеден бүрүткээри болза, эргелерни күрүнеден бүрүткээринге чугула документилерни болгаш билдиришкенини кириген хүнден эгелеп он беш календарлыг хонук дургузунда бүрүткээр.

Күрүне каайлызының хемчээлиниң айтырыгларының талазы-биле, база ол ышкаш өске-даа айтырыглар талазы-биле дараазында адреске кээп билип ап болур: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 6.74, каб. №2, чок болза дараазында телефон-биле харылзажыр база өнчүге эргени күрүнеден бүрүткедирде баш удур бо телефон-биле база бижидип болур: 2-29-69.

Юлия ПРИЧИНА,
эрге бүрүткээр килдистиң эксперт-специализи.

СУБУРГАН ТУДУУНЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС

Чаа-Хөл кожуунун Ак-Туруг суурнун Культура бажыңына — буддистерниң ханы хүндүлөп чоруур ыдыктыг чери болур сумувустун Субурганын тургузары-биле ачы-дуза марафону 2008 чылдың май 24-те болурун дыңнаттывыс. Суурга аңгы-аңгы чылдарда ажылдап, чурттап чораан, Ак-

Туругнун школа-интернадынга, санаторлуг школазынга, ортумак школага өөренип чораан, ону дооскан бүгү чонувусту бо чаагай үүлө-херекке киржип, ачы-дуза көргүзери-нерни чалап тур бис.

Эгелээри 10 шакта.

Оргкомитет.

Башкывыс дугайында

Күш-ажылдың хоочуну, Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы, Тыва Республиканың күш-культуразының тергини, Самагалдай суурнунун хүндүлүг хамаатызы, хөй шаңнал-макталдың эдилекчизи, Самагалдай ортумак школазының күш-культура башкызы Седен-оол Сандый-оолович Оюн чораан болза, бо чылдың май 17-де 70 харлаар турган ийик. Бистер, 1971 чылда Самагалдай ортумак школазының доозукчулары хүндүлүг башкывысты бо юбилейинде сагынмайн баар аргавыс чок болду.

Бистин сагыжывыска утундурбас чүве чүл дээрге, Седен-оол Сандый-оолович 5 дугаар класс-тан 10 дугаар класска чедир бистин класстын удуртукчу башкызы болуп ажылдап келгени болур. Езулуг чүрээнд өөреникчилерге бердинген башкы. Кончуг солун класс шактарын эрттирер. Кожуунун көскү ажилдакчыларын чалап алгаш, бодунун мергежилиниң дугайында солун чүүлдерни чу-гаалап берип турдулар. Алыс боду улуг спортчу кижилер болгаш чамдыкта ат-алдарлыг спортчуларның амыдыралының дугайында кончуг солун чүүлдерни чугаалап берип чорду. Өөредилге чылы доозулган соонда Дыттыг-Хем, Ужарлыг-Хем, Кара-Хөлче чадаг походтап чоруп турдуvus.

Седен-оол Сандый-оолович республиканың ат-алдарлыг спорт-

чуларының бирээзи чораан. Эрткен чүс чылдың 60 чылдарында лыжага халыырынга болгаш биатлонга Тыва АССР-ниң каш дакпыр чемпиону турган. Спорттун ол хевиринге бирги чергениң судьязы. Ооң-биле чергелештир футболду, хол бөмбүүн, баскетболду база эки ойнаар турган. Бодунун мергежилинге сеткилинден бердинген болгаш школаның девискээринге, волейболдун, баскетболдун, футболдун кончуг эки шөлдерин дерип тургускан. Черниң узунун болгаш бедиин халыырынга эпиг черни, гимнастиканың янзы-бүрү хевирлеринге таарымчалыг дериг-херекселди кылып тургускан. Өөреникчилер хостуг үезин доктаамал орта эрттирип чаңчыга берген турду. Ооң түннелинде, күш-культура кичээлин четтикпейн манаар турдуvus. Кижилерге бодун көргүзүр дээш, күш-культура кичээли адаанныг болгаш хандыкшылдыг эртип турган.

Седен-оол Сандый-оолович бүгү ажил-чорудулгазын Самагалдай ортумак школазынга көдээ күш-культура башкызы болуп ажылдап эрттирген. Үжен ажыг чылдар иштинде «Башкы» деп хүндүлүг мергежилге бодунун үлүүн кириген, төлөптиг кижилерниң бирээзи. Бодунун ажилынга болгаш өөреникчилеринге сетки-линиң ханызындан бердинген, оларны кезээде деткип, үнелеп чораан.

Самагалдай ортумак школазы-

ның бирги чери дээш спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге маргылдааларны чылдың-на эрттирип турган. Ылаңгыя баскетбол болгаш футбол талазы-биле маргылдаалар кончуг чидиг демиселге эрттип турган, чамдыкта «шашкылажырынга-даа» чедип турдуvus. Шак мындыг спортчу байдалды бистин күш-культура башкызы Седен-оол Сандый-оолович тургузуп турган.

Седен-оол Сандый-оолович аныяк назынында Менди Бадыргыевна-биле төлөптиг өг-бүлени түдүп, үш оол, ийи кысты кижизидип өстүргеннер. Өөнүн ишти Менди Бадыргыевна Тес-Хем кожуунга үр чылдарда бухгалтерлеп ажылдап чораан, ам хүндүлүг дышта-нылгада. Седен-оол Сандый-оолович үр болгаш аар араанының соонда, 2003 чылда чырык өртем-кейден чарлып чоруткан. Ооң бөдүүн болгаш кижизиг мөзү-шына-ры бистерге утундурбас болуп арткан. Ол төлөптиг болгаш туруштуг амыдыралды чурттап эрткен, ажыы-биле чугаалаарга, бодунун изин арттырган хүндүлүг Башкы кылдыр Самагалдай ортумак школазының 1971 чылдың доозукчуларының сагыжынга артып калган.

1971 чылда Самагалдай ортумак школазының доозукчулары: Нина Уванай, Светлана Бичижик, Раиса Санчай, Алевтина Доржу, Владимир Сарыг-оол, Андрей Ооржак.

Арга-арыг аукционун эрттирериниң дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели – аукционнун организатору аас-биле садыглаашкының хевиринге ыяш белеткелиниң талазы-биле сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырар сорулга-биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарынга эргени садып алырының талазы-биле №9-кр/08 арга-ыяш аукционун 2008 чылдың июнь 5-те 10.00 шакта (тус черниң үези-биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 6.151, каб. 14. Аукционга киржириниң чагыгларын 2008 чылдың май 22-ден 2008 чылдың июнь 3-ке чедир хүлээп алыр. Өртекти өстүрериниң аразының хемчээли (базымы) – аукционга садып турар чүүлдүн эге өртээниң 5 хузундан эгелээр. Аукционнун протоколунга ат салган хүнүнден 10 ажил хүнүнүн иштинде

арга-арыг үнүштерин садар-садып алгаының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге аукционнун организаторунун моон адаанда айыт-тынганы таблицада агар санынче кириген лот бүрүзүнге баш удур төлээр түннү 2008 чылдың июнь 3-те, 17.00 шакка чедир кириген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели
ИНН 1701041631/КПП-170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР,
Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001.
«Телевириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржириниң дугайында долу медээни база документацияның бо телефондан билип ап болур Силер - 8 (39422) 3-32-44 (харылзажыр кижилер – Шеңне Тюлюшова Кенден).

А/ч №	Турар чери		Квартал-дың №	Ажыглал ыяштын хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлевири, рубль
	Арга-арыг ажил-агыы	Арга-ыяш а/ч		Ниитизи-биле	Ооң иштинде турдуг ыяжы				
1.	Тес-Хем	Шуурмак	192/4	898.4	647.3	Л,К	4.3	102658.13	10266.0
2.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	100/2	247.9	191.6	Л	2.5	45072.03	4507.0
3.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	105/3	250.6	194.9	Л	2.0	43666.27	4367.0
4.	Чадаана	Чыраа-Бажы	57/19	1223	978	Л	14.3	201383.10	20138.0
5.	Чадаана	Чыраа-Бажы	39/32	112	97	Л	3.0	24963.30	2496.0
6.	Танды	Хову-Аксы	191/12	200	169.8	Л	2.0	33876.79	3388.0
7.	Танды	Хову-Аксы	191/8	501.2	331.7	Л	5.0	59073.65	5907.0
	Шупту:			3433.1	2610.3		33.1	510693.27	51069.0

Хостаткан студентилер-биле ужурашкан

2008 чылдың май 17-де Кызыл хоорайның федералдыг район суду хөй-ниитиге улуг салдарлыг болган «студентилер херээниң» талазы-биле агартылгалыг шийткелди үндүрген. Бир чыл чартык дургузунда хоругдалга турган студентилерни суд залынга-ла хосталгаже салган.

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол студентилерни оларның өөренип турганы дээди өөредилге черинге катап тургузарынга дузалажырын Тываның Өөредилге яамызынга дааскан. Ол шийтпирни Алексей Жук, Александр Ермолаев, Вадим Самчад-оол база оларның ада-иелери-биле болган ужуражылганың түннелинде хүлээп алган. Оолдарга эмчи шинчилгези негеттинип турарын оларның ада-иези чугаалап турар.

Дина ОЮН.

ЯРМАРКАНЫ ЭРТТИРЕР

Республиканың чурттакчы чонунун болгаш сайгарлыкчыларның кичээнгеийинге

Тес-Хем кожуунун чагырга чери Моолдун Убсу-Нур аймааның чагыргазы-биле кады 2008 чылдың май 30, 31 болгаш июнь 1 хүннеринде Моолдун девискээринге «Шара-Суур» — «Тэс» эрттирилге чериниң чанынга үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарының, калбаа-биле херегелдиг барааннарның кызыгаар чоогунун садыг ярмарказын эрттирер.

Ярмаркага киржир күзелдиг сайгарлыкчылар болгаш организациялар каайлы документациязын Кызылдың каайлы постузунга баш удур долдурар.

Ярмаркага кээр күзелдиг бүгү улус күрүне кызыгаарын чаңгыс катап эртериниң шынзылгаларын Самагалтай суурда Тес-Хем кожуунун иштики херектер килдизинге баш удур долдурар алыр.

Айтырыгларны дараазында телефоннардан билип ап болур: 8 (39438) 21-7-75, 21-8-47, 21-8-00.

ДУШКЕНИН ДЫҢНАДЫП ТУР

«ТР-ниң ИХЯ-ның типографиязы» ККБ-ниң Россияның эт-хөрөңги албанының ТР талазы-биле девискээр эргелелиниң 2008 чылдың апрель 11-де №5-137 айтышкынынга үндезилеп, душкенин дыңнадып тур.

Сонуургалдыг кредиторлар боттарының негелделерин бо дыңнадыгны парлаан соонда, ийи ай дургузунда, дараазында адреске кириерин дыңнадып тур бис: Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 6.98

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин ынак ачаыс Эрес-Маадыр Комбуевич МОНГУШТУ сөөлгү орукче үдешкен чоок кижилеривиске, дөргүл-төрелдеривиске, чаңгысклассчыларывыска, кады ажылдап чоруур эш-өөрүвүске, кудаларывыска моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедиргени дээш черге чедир мөгейип, четтиргенивисти илереттивис.

Уруглары.

Бодалдар дизи

Улуг политика дээрге-ле, улуг ажил-херектерге ажылгаан мерген угаан-дыр.

Наполеон I.

Угаан-саарылдыг чүүл — ылаптыг, а ылаптыг чүүл — угаан-саарылдыг чүүл-дүр.

Г.Гегель.

Чөптүг чоруктун эң бедик шаңналы — шын болдуvus деп медресе билири.

Ж-Ж.Руссо.

Тываның Чогаалчылар эвилели база Журналистер эвилели Россияның Журналистер эвилелиниң, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, шүлүкчү, парлаганың хоочуну
Чкалов Сааяевич
МАНДЫЫЧЫНЫҢ
хенертен мөчээни-биле холбаштыр ооң чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы база Национал школа хөгжүлдээзиниң институтунун коллективи Национал школа хөгжүлдээзиниң институтунун директору Галина Донгаковна Сундуйга ооң авазы
Тас Нурсатовна
СУНДУЙНУҢ
үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип тур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-36, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 9800. Чагыт 53. Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЬЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит". Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлагга, телерадио-дамчыдыг болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле хамызын Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткэн.

Хөрөңгөлдүн дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11630, 31730. ТР-ниң «Тыялолматраф» унитарлыг күрүнең бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетюнжон-Кравченко, 1).

Солунда парлагтыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саянары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.